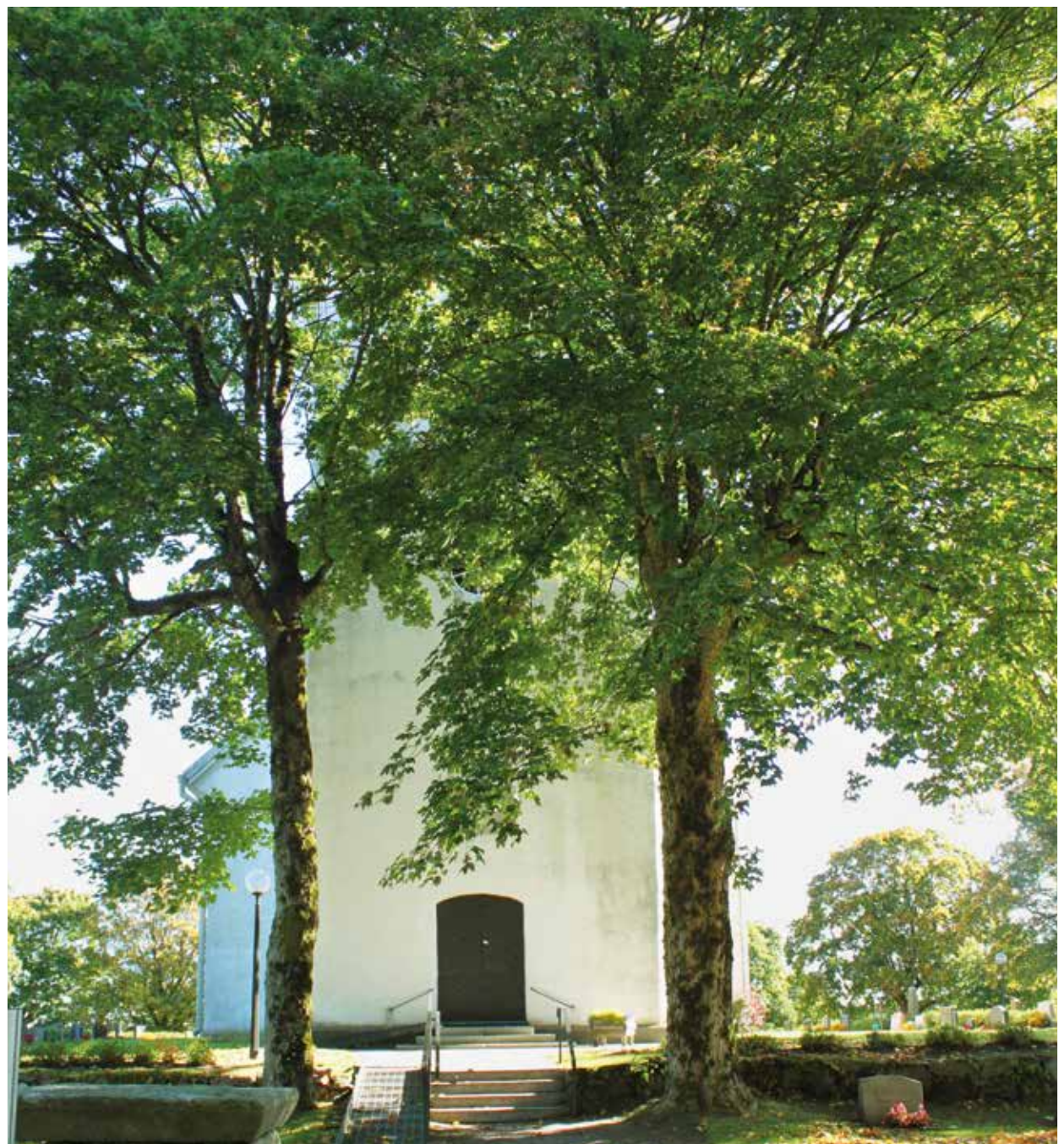

Hössna kyrkogård

Kulturhistorisk inventering
Karin Lundberg
Ulricehamns kyrkliga samfällighet
Ulricehamns kommun
Västarvet Kulturmiljö 2014

Hössna kyrkogård

Kulturhistorisk inventering

Ulricehamns kyrkliga samfällighet

Ulricehamns kommun

Västarvet Kulturmiljö 2014

Författare Karin Lundberg

Grafisk form, layout och teknisk redigering Gabriella Kalmar

Omslagsbild Foto taget av Karin Lundberg. Fotot visar Hössna kyrkogård sedd från väster.

Tryck Bording AB, Borås 2014

Västarvet

Edsvägen 1B

46235 Vänersborg

tel. 0521-264150, fax 0521-275019

www.vastarvet.se

Förord

Denna kulturhistoriska inventering av gravvårdarna på Hössna kyrkogård har utförts av Västarvet under år 2013 på uppdrag av Ulricehamns kyrkliga samfällighet.

Rapporten innehåller rekommendationer för de kulturhistoriskt intressanta gravvårdarnas bevarande, vård och utveckling. Den är tänkt att användas av församlingen som ett underlag inför underhålls- och förändringsarbeten, och av länsstyrelsen och Västarvet vid handläggning av tillståndsärenden och remisser.

Vi vill tacka för ett trevligt samarbete och önska lycka till i det långsiktiga förvaltningsuppdraget.

Hössna kyrkogård är ett värdefullt arv. Genom att underhålla den väl kan den bli en välvårdad gåva att överlämna till kommande släkten.

Lödöse, 22 januari 2014

Karin Lundberg

Innehåll

Inledning	6
Innehåll	6
Metod och bedömning	6
Kyrkogården – ett levande kulturarv	6
Kyrkogårdarnas utveckling under tusen år	6
Förhistorisk tid fram till och med 1600-talet	6
1700- och 1800-talen	7
1900- och 2000-talets kyrkogårdar	8
Lagstiftning	9
Generella krav	9
Väsentlig ändring av kyrkogård eller begravningsplats	9
Gravrätt och ändringar av gravvårdar och gravanordningar	10
Kyrkogårdens naturmiljö	10
Skötselråd	11
Bergarter	11
Allmänna åtgärder	11
Mekaniska skador	11
Rengöring	12
Biologisk påväxt	12
Kemiska skador	13
Graffiti och klotter	13
Symboler – ikonografi	14
Gravvårdarnas symboliska utformning	14
Djursymboler	14
Symboler från växtriket	15
Ljuset och elden som symboler	15
Föremål som symboler	15
Himlakroppar	15
Kristna symboler	16
Hössna kyrkogård ur ett historiskt perspektiv	16
Hössna socken	16
Översiktlig historik över kyrkan	18
Kyrkogårdens historia	19
Hössna kyrkogård idag	19
Allmän	19
Kyrkogårdens avgränsning och disposition	20
Gravvårdarna	23
Vad gravvårdarna berättar om bygden R2	23
Kyrkogårdens historia och prägel i sammanfattning	24
Riktlinjer för bevarande, vård och utveckling	24

Allmänt om urvalet.....	24
1. Gravvårdar med mycket höga kulturhistoriska värden.....	24
2. Gravvårdar med höga kulturhistoriska värden	24
3. Gravvårdar av högt kulturhistoriskt intresse som är lämpliga att återanvända	26
Kriterier för återanvändning.....	26
Riktlinjer för vård av murar och grindar.....	26
Käll- och litteraturförteckning.....	27
Tryckta källor	27
Otryckta källor	27
Bilagor	29

Inledning

Västarvet rekommenderar att denna inventering antas av kyrkonämnden i Ulricehamns kyrkliga samfällighet, då det är av största vikt att riktlinjerna efterlevs och följs upp.

Inventering och rapportskrivning har utförts av Karin Lundberg. Kapitlet om kyrkogårdens historia har författats av Carina Carlsson. Lisa Molander har skrivit om lagstiftning, skötselråd för gravvårdar och symboler.

Innehåll

Rapportens första del består av en historisk tillbakablick, därpå följer lagstiftning och skötselråd för gravvårdarna. Sedan kommer ett kapitel om Hössna socken genom tiderna och en beskrivning av kyrkogården så som den ser ut idag och dess historia. Gravvårdarnas karaktärer beskrivs, därpå följer riktlinjer för gravvårdarnas skötsel samt en förteckning över samtliga utvalda gravvårdar.

Metod och bedömning

Arbetet har omfattat inventering i fält med genomgång av alla gravvårdar, sökning i arkiv och litteratur, samtal med kyrkogårdspersonal samt rapportskrivning.

Inventeringen av gravvårdarna har varit selektiv, vilket innebär att endast de gravvårdar som bedöms besitta kulturhistoriska värden har dokumenterats och beskrivits. Med dokumentation åsyftas fotografering samt beskrivning av utseende och inskription, där texter varit läsbara. Samtliga fotografier är tagna av Karin Lundberg, där ingen annan anges.

Viss personhistorisk inventering har gjorts med hjälp av Hössna hembygdsförening som har tillfört värdefull kunskap om de människor som ligger begravda på Hössna kyrkogård.

Kyrkogården – ett levande kulturarv

Kyrkogårdarna utgör levande kulturmiljöer som ständigt förändras. Gravvar byts ut under tidens gång och nya gravskick införs, växtligheten förnyas och nya gravkvarter tillkommer. Det är av stor vikt att de förändringarna som företas går varsamt till så att kyrkogårdens och församlingens historia sparas åt eftervärlden. Kyrkogårdarna anses utgöra en helt omistlig del i det svenska kulturarvet. De ingår i det stora kyrkliga kulturarv som Svenska kyrkan ansvarar för.

Alla begravningsplatser som tillkommit före år 1940 skyddas liksom kyrkorna av kulturminneslagens fjärde kapitel. De får inte ändras utan tillstånd av Länsstyrelsen. Mer om de lagar som gäller på begravningsplatsen finner du i Bilaga 4.

Kyrkogårdarnas utveckling under tusen år

Förhistorisk tid fram till och med 1600-talet
Under brons- och järnåldern förekom såväl jordbegravningar som brandgravar. I samband med Sveriges kristnande avskaffades kremering som begravningsmetod, och det var sedan inte tillåtet förrän en bit in på 1900-talet. Enligt de romerskkatolska föreskrifterna skulle alla begravas i vigd jord på en för ändamålet avsedd yta, kyrkogården.

Man vet inte särskilt mycket om hur kyrkogårdarna såg ut i äldre tider. Förmodligen var de från kristnandet och under flera århundraden framåt oansenliga och mest liknande ängar med enstaka uppstickande gravmonument. För att skydda platsen hade man en mur runt om, till en början timrad i trä med tak av träspån och i senare tid kallmurad i sten. Att gravar kunde överbryggas med små hus av trä, så kallade stupor, är känt från avbildningar från 1600-talet.

Under tidig medeltid begravdes alla på kyrkogårdarna oavsett social tillhörighet. Med tiden uppstod bruket att gravlägga personer med hög rang inne i kyrkobyggnaderna och i slutet av medeltiden användes kyrkorna som begravningsplats för alla i samhällets översta skikt. Gustav Wasa påpekar i ett förmaningsbrev år 1554 att gravplatserna måste skötas bättre. Vid den här tiden fick ogräs växa fritt, de dödas ben kunde sticka upp ur marken om det ville sig riktigt illa och lösa djur betade bland gravmonumenten. Gravstenar och murar revs och återanvändes på annat sätt. Mycket talar för att brevet inte fick något större genomslag och att värden av kyrkogårdarna i de flesta fallen försumrades ända in på 1800-talet. Detta hänger samman med att det länge var själva kyrkorummets innehåll de mest eftertraktade och påkostade gravplatsen. Geme-
ne mans gravplats ute på kyrkogården ägnades ingen större omtanke.

1700- och 1800-talen

Under 1700-talet hördes allt fler protester mot begravning inne i kyrkorna. Stanken av ruttnande kroppar måste ha varit vedervärdig, och situationen uppfattades som ett sanitärt problem. År 1783 förbjöds bruket att gravlägga de döda inne i kyrkorummen. Eftersom kyrkogårdarna nu togs i bruk igen för alla oavsett socialt ursprung, väcktes så småningom intresset för kyrkogårdarnas utseende till liv. Detta sammanföll med att det så kallade parkidealet började spridas från kontinenten till svenska kyrkogårdar via slott och herrgårdar runt om i landet. Det innebar att trädgårdarna kring herresätena började förses med anlagda gångar och planterade lövträd i rader och alléer. Det var emellertid först under senare hälften av 1800-talet som parkidealet slog igenom helt och fullt på begravningsplatserna runt om i landet.

Parkmodet kom så småningom att förändra kyrkogårdarna fullständigt, från i princip trädlösa ängar med betande djur till väl planerade anläggningar med prydliga gångar, tydliga gravkvarter och lummiga trädrader längs vällagda stenmurar. Än idag präglas merparten av kyrkogårdarna av dessa parkideal, såväl på landsbygden som i staden. Det dröjde dock till slutet av 1800-talet och ibland till och med en bit in på 1900-talet innan det nya modet nådde landsbygden.

På 1700-talet och tidigare placerades gravarna alltid efter ett strikt socialt mönster som var etablerat sedan århundraden. Man använde företrädesvis områdena söder och öster om kyrkan. På landsbygden var kyrkogårdarna indelade på så vis att varje by eller hemman hade sin egen plats. På äldre kyrkogårdar kan man hitta svampformade så kallade gravskiltnadsstenar som markerade olika gårdars gravrättsinnehav på kyrkogården. Det mest eftertraktade var att ligga nära kyrkan. De som hade gott ställt kunde sätta upp en huggen sten eller en gravtumba men ofta nöjde man sig med att ett enkelt träkors eller att bara jordkullen utmärkte platsen. Alla kände ju på den tiden till platsen för det egna hemmanets gravar. Längst ut på kyrkogården och längs med muren fick de fattiga och egendomslösa sin sista vila. I norr begravde man brottslingar, och utanför den vigda jorden hamnade »självspillingarna« som tagit sina egna liv.

Indelningen i olika avdelningar för de olika hemmanen slutade att tillämpas successivt under 1700- och 1800-talen. Istället övergick man till att begrava de döda i rad på en ledig plats efterhand. Varv efter varv fylldes

på i kronologisk ordning allt eftersom folk dog, och stora gårds- och släktgravar fick flyttas när de stod i vägen.

Vid 1800-talets mitt blev det vanligt att den som hade råd kunde köpa sig en gravplats av församlingen, en familjegrav där make, maka, barn och efterlevande barn med fruar eller män skulle begravas. Detta speglar också samhällets ökande individualisering som skedde i samband med industrialiseringen. Avdelningarna för gårdar och byar luckrades alltså upp och gav istället plats för individuellt utformade gravvårdar. Kyrkogårdarna kom att delas in i ett område med köpta gravar och ett med gravar på rad för dem som inte kunde köpa sin grav. De gravar som inte var köpta kallades för linjegravar, frigravar eller gravar på allmänna linjen eller allmänna varvet. Dessa uttryck var vanliga långt in på 1900-talet. Linjegraven avskaffades i 1964 års gravrättslag.

År 1815 beslutades det att begravingar av hygieniska skäl inte längre fick ske inne i städer och byar och att nya begravningsplatser skulle läggas utanför stads- och bygränserna. Tidigare hade man bara begravt fattiga eller folk som dött i någon epidemi utanför städerna. De stora skillnaderna i sättet att begrava människor beroende på socialt ursprung uppmärksammades också. Det beslutades att alla skulle ha rätt till en egen grav och att ingen längre skulle behöva läggas i en allmän grav på någon fattigkyrkogård. Men för de högre skikten fortsatte det att vara viktigt att uttrycka sin rang också efter döden under lång tid därefter. Stenindustrin utvecklades i snabb takt under 1800-talets senare del och det gick att skaffa sig större och mer exklusiva gravvårdar av sten än tidigare. De påkostade gravanordningarna fick också de mest synliga placeringarna nära gångstråken eller huvudentrén.

Under 1700-talet utvecklades föreställningen att träd hade en renande effekt på marken och luften. År 1805 kom ett påbud om att begravningsplatserna skulle planteras med lövträd. Denna föreställning försvann successivt under 1800-talet, men träden hade kommit till kyrkogårdarna för att stanna. Det är i första hand de inhemska träarterna som alm, ask, lönn, lind och ek som planterats och som fortfarande dominerar dagens kyrkogårdar i form av trädrader och -kransar.

Under mitten och slutet av 1800-talet blev det också populärt att plantera träd solitärt på kyrkogårdarna, så kallade gravträd eller vårdträd. Till dessa användes ofta olika hängande arter, vilket ibland kallas sorgeträd och -buskar. De var ett uttryck för tidens romantiska anda då man gärna ville läsa in känslor i naturen.

Kyrkogården i Hössna omringas i söder, öster och väster av stora lönnar.

1900- och 2000-talets kyrkogårdar

De kyrkogårdar vi ser idag har fått sin huvudsakliga form under det sena 1800-talet. Den ganska strama strukturen med murar, trädkrans, klippta häckar och raka prydliga gångar härrör från parkidealet, som beskrivits ovan. Till saken hör också att 1700- och 1800-talens stora befolkningstillväxt ledde till att det blev trångt på många kyrkogårdar. Kvartersuppdelningen utvecklades som ett resultat av detta, och det blev också praktiskt att anordna gångar mellan kvarteren. Tidigare hade det i regel endast funnits riktiga gångar från grindarna i muren till kyrkporten. Kvarteren skapades ofta med hjälp av klippta häckar. En särskild variant är den så kallade rygghäcken som sedan 1920-talet planterats för att skapa arkitektoniska avgränsningar mellan gravarna.

Industrialismens massproduktion av gravstenar samt gjutna kors och staket bidrar också stort till karaktären på dagens kyrkogårdar. Utbudet av gravvårdar att välja mellan växte snabbt under 1800-talets sista decennier och det var inte längre lika dyrt att resa en sten. Samtidigt var det vanligt bland de breda folklagren ända till andra världskriget med enkla vårdar som endast markerades av ett träkors eller en så kallad gravkulle beväxt med vintergröna.

Under 1900-talet infördes bestämmelser för gravvårdarnas utseende, vilket resulterade i allt mer enhetliga gravkvarter utan utrymme för större variation. I slutet av 1900-talet har många kyrkogårdar försetts med ask- och urlundar i takt med att allt fler människor kremas efter sin död. Vidare har alla kyrkogårdar påverkats mer eller mindre av kyrkogårdsskötselns rationalisering. Gravramar i sten och infattningshäckar har ofta tagits bort för att göra gräsklippningen enklare och grusade gångar har ersatts av gräsmattor eller mer lättskötta gångar av asfalt eller stenplattor. Under 1900-talets sista årtionden och 2000-talets första decennium har gravstenarna blivit allt mer personligt präglade.

Gravstenarna från senare delen av 1900-talet och början på 2000-talet är låga och på tidstypiskt vis ofta asymmetriska.

Lagstiftning

Generella krav

När det gäller vissa kategorier av den kyrkliga egendomen ställer staten speciella krav i fråga om förvaltning. I kulturmiljölagens 4 kapitel (se nedan) finns särskilda bestämmelser om skydd för kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Skyddet för dessa sk kyrkliga kulturminnen är oberoende av någon myndighets beslut (KML 4 kap. 1 §). De särskilda skyddsbestämmelserna har sina rötter långt tillbaka i tiden och skall ses mot bakgrund av Svenska kyrkans ställning i det svenska samhället genom århundraden.

De generella skyddsbestämmelserna i 4 kap. KML innebär i korthet att kyrkobyggnader och begravningsplatser byggda eller anlagda före 1940 omfattas av tillståndsplikt, det vill säga de får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen (KML 4 kap. 3 och 13 §§). Förvaltningen skall präglas av respekt för egendomens och miljöernas särskilda karaktär och antikvariska krav måste beaktas. Tillstånd krävs också för att avyttra, avföra, reparera, ändra eller flytta föremål upptagna i inventarieförteckningen.

Väsentlig ändring av kyrkogård eller begravningsplats

Riksantikvarieämbetet har utarbetat riktlinjer för hur Kulturmiljölagen ska tillämpas. Riktlinjerna skall ge närmare föreskrifter för hur vården av de kyrkliga kulturminnena ska ske. Väsentliga förändringar kan vara:

- borttagande eller genomgripande ändring av hägnad,
- ändring av material eller färgsättning på anordning inom begravningsplatsen,
- ändring av inredning och konstnärlig utsmyckning i ceremonirum samt konstnärlig utsmyckning utomhus med undantag för sådana betydelselösa ändringar som endast avser att tillgodose vissa praktiska behov,
- ändring av vegetationens arkitektoniska och rumsskapande karaktär,

Muren som omger Hössna kyrkogård är sannolikt uppförd när kyrkan byggdes 1839. För att renovera eller ändra denna mur krävs tillstånd från länsstyrelsen

- större ändringar av gravkvarter och gång- eller vägsystem inom gravplatsen,
- ändrad vägbelysning, anläggande eller ändring av elektrisk belysning,
- åtgärder som i sig själva inte är väsentliga men som har betydelse för anläggningens helhetsverkan om de upprepas såsom borttagande av gravramar, staket och dylikt kringgravplatser, ändrad trädvegetation samt ändrad markbehandling inom gravområden.

Ovanstående innebär i praktiken att kyrkogårdsförvaltningen skall söka tillstånd inför fällning av träd i trädkransar inom kyrkogården, ändring eller borttagande av murar, gångar etcetera.

Den sista punkten uttrycker det vanligaste problemet, det vill säga de små förändringar som sker kontinuerligt under en längre tid och som så småningom åstadkommer väsentlig förändring. Problemet grundar sig i ett kortsiktigt tänkande och undviks genom ett långsiktigt, planerat förhållningssätt till den dagliga skötseln av kyrkogården.

Gravrätt och ändringar av gravvårdar och gravanordningar

Gravvården ägs av den som betalar gravrättsavgiften. När gravrätten upphör har gravrättsinnehavaren rätt till gravvården. Vill gravrättsinnehavaren föra bort vården, får detta dock inte ske utan upplåtarens medgivande eller utan länsstyrelsens tillstånd om den är kulturhistoriskt värdefull. Medgivande skall lämnas förutsatt att det inte finns risk för att man förfar med gravvården på ett ovärdigt sätt (begravningslag 7 kap. 28 §, se nedan). Står vården kvar längre än sex månader efter att gravrätten upphört och att gravrättsinnehavaren meddelats tillfaller den upplåtaren (vanligen pastoratet). Om en gravanordning av kulturhistoriskt värde har tillfallit upplåtaren ska den i första hand lämnas kvar på den ursprungliga gravplatsen. Om gravvården ändå måste föras bort från sin ursprungliga plats ska den ställas upp på lämplig och därtill avsedd plats inom begravningsplatsen (begravningslag 7 kap. 37 §). Ansökan om borttagande eller flytt av gravvården sker hos länsstyrelsen.

Gravvårdar som har tillfallit upplåtaren faller under benämningen kyrkliga inventarier. Kyrkliga inventa-

rier av kulturhistoriskt värde skall enligt lag förvaras och vårdas väl (KML 4 kap. 6 §). Varje församling är skyldig att föra en förteckning över dessa inventarier. Gravvårdar av kulturhistoriskt värde som har tillfallit församlingen skall tas upp i inventarieförteckningen. I förteckningen ska det även stå var föremålet förvaras om det rör sig om en plats utanför kyrkan. Utöver att församlingen själva kan anse att gravvårdar är av kulturhistoriskt intresse och föra upp dem på inventarielistan, har länsstyrelsen rätt att besluta om att föremål tas upp i förteckningen (KML 4 kap. 10 §). När det rör gravvårdar med kulturhistoriskt värde krävs det tillstånd från länsstyrelsen i följande fall:

- För att avyttra en gravvård
- För att föra av den från förteckningen
- För att reparera eller ändra en gravvård. För mera obetydliga reparationer krävs inget tillstånd. De skall dock utföras så att vårdens kulturhistoriska värde inte minskar.
- Flytta gravvården från den plats där den sedan gammalt hör hemma (KML 4 kap. 9 §).

Om det finns allvarlig fara för att en värdefull gravvård skadas har länsstyrelsen rätt att vidta åtgärder för att skydda eller vårda den. Detta ska i så fall ske i samråd med stiftet eller privata ägare. Man kan ta upp gravvårdar av kulturhistoriskt intresse, som fortfarande är i privat ägo, i inventarieförteckningen. I så fall krävs inte länsstyrelsens tillåtelse för ovanstående punkter.

Kyrkogårdens naturmiljö

Begravningsplatserna är i dag välskötta parkanläggningar av högt kulturhistoriskt värde, där kulturhänsynen i allra högsta grad är gällande (KML 4 kap. 11 och 13 §§). En felaktigt utförd vårdinsats eller beskärning kan döda eller allvarligt skada en växt och därmed förändra hela karaktären på begravningsplatsen. Därför är det viktigt att erfarna personer anlitas för besiktningar och ändringar.

Miljöbalken (1998:808) ger möjligheten att särskilt skyddsvärda mindre markområden, såsom kyrkogårdar med trädkrans och till exempel stengärdesgårdar, kan förklaras som biotopskyddsområden (MB 7 kap. 11 §). I förarbetet till miljöbalken listas områden som avses

som biotopskyddsområden, till exempel alléer, av lövträd i enkel eller dubbel rad som består av minst fem vuxna träd längs en väg eller i ett öppet landskap, eller stenmurar i jordbruksmark, som har eller har haft hägnadsfunktion för jordbruk eller annan funktion (1998:1252, se nedan).

Skötselråd

Kulturminneslagen säger att såväl kyrkogården som helhet och enskilda gravvårdar skall vårdas och underhållas så att det kulturhistoriska värdet inte minskas eller försvakas. Ett kontinuerligt underhåll förebygger större komplikationer och är en ekonomisk vinning på sikt.

Syftet med alla åtgärder på en gravvård är givetvis att förlänga gravvårdens livslängd. Därför är det viktigt att vården anpassas till gravvårdens karaktär. Väsentligt för all skötsel är de förebyggande åtgärderna som minskar risken för skador orskade av påväxt av växter och mikroorganismer eller genom sura nedfall. Den synliga skadan är oftast ett resultat av flera samverkande nedbrytningsfaktorer och visar sig i form av sprickor, avflagningar, bompartier (luftfickor), deformationer, sandning/pulverisering eller stenbortfall.

Viktigt för förståelsen av begravningsplatsen är att en äldre gravvård skall behandlas så att vårdens ålder tydligt framgår. Det är med andra ord viktigt att de spår som tiden lämnat efter sig bevaras. Vid rengöring och reparation av vårdar äldre än 100 år eller som har högt kulturhistoriskt värde är det lämpligt att en konservator anlitas, såväl för rådgivning och för reparationsåtgärderna som för upprättande av vårdplan för de kulturhistoriskt värdefulla vårdarna.

Bergarter

Det är stor skillnad på olika stensorters motståndskraft mot vittring och skador. De mjukare sedimentära bergarterna som sandsten, kalksten och marmor vittnar lättare än den hårda graniten på grund av de mjukare bergarternas lager med olika hårdhet och porositet. Varje vård skall behandlas och rengöras utifrån den specifika bergartens egenskaper.

Gravstenar från 1800-talets mitt och tidigare är med få undantag huggna i mjuka bergarter som kalksten och sandsten. Den hårdare graniten blev vanlig först under andra halvan av 1800-talet då det blev möjligt att industriellt bryta den. Förutom granit, gnejs och

diabas förekommer även marmor, skiffer och täljsten i gravvårdarna. I sällsynta fall förekommer också gravanordningar som gjutits i betong.

Allmänna åtgärder

Mycket av det viktiga arbetet med gravvårdarna ligger i den allmänna tillsynen. Sten är ett sprött material och därmed mycket känsligt för mekanisk påverkan i form av slag och stötar. Enkla åtgärder som betyder mycket för gravvårdarnas bevarande är att dels vara försiktig när större fordon skall manövreras så att vårdarna inte tar skada, och att markera gångvägar tydligt så att besökare inte i onödan kliver på hållar. Att dagligen vara vaksam på vårdarnas tillstånd genom att ta bort regnvattnen och snö från hållar och tumbor, sopa bort löv och nedfallande grenar, och kontrollera så att inte ojämnheter och sättningar bildas under liggande hållar, betyder på längre sikt att gravvårdarna får finnas kvar som de unika objekt de är. Om något inträffar som behöver åtgärdas skall åtgärderna ske omgående, dels för att minnet av att det skett ofta bleknar snabbt och att exempelvis avslagna bitar skall fästas tillbaka på exakt rätt plats. Graffiti är lättare att få bort när skadan är färsk.

Mekaniska skador

Förankringsjärn som rostade är en vanlig orsak till skadade gravanordningar. Ett viktigt arbete är att byta ut eller rostskyddsbehandla de korroderande förankringsjärnen. När järnkramlorna rostar expanderar järnet och stenen den är infogad i sprängs sönder. Att byta dessa förankringsjärn mot rostfritt stål betyder mycket för framför allt tumbornas och hållarnas fortlevnad på kyrkogårdarna, men är också viktigt ur säkerhetssynpunkt. Vid byte är det viktigt att ta hänsyn till hur järnen är fästade och hur de är utformade. Detta bör dokumenteras både ur teknikhistorisk synvinkel men även då järnen i framtiden kan hjälpa till att datera tumborna tidsmässigt eller härleda dem till olika gravfirmor etcetera.

Sättningar på tumbor och liggande hållar kan orsaka sprickbildning och materialbortfall. Vid en stabilisering och upprätning av konstruktionen bör en konservator kontaktas om huruvida en fuktspärr skall placeras under sidohällarna. Att kapillärt avskilja stenen från markfukten kan i förlängningen vara klokt. Metoder för arbetet bör diskuteras med antikvarisk kontrollant och konservatorer.

Rengöring

Behöver gravvårdens rengöras och i så fall varför? Hur ren bör den bli? Att rengöra en vård för att den skall bli vackrare har inte första prioritet om objektet klassats som kulturhistoriskt värdefull. Rengöringen bör istället ske för att kunna skapa sig en förståelse för objektet, att kunna tolka en inskription eller en skulptural relief, och för att förlänga livslängden på gravården.

Vid hårdare smutsning och behov av större ingrepp bör en konservator kontaktas för rådgivning och eventuellt utförande. Enklare rengöring sker med mycket vatten, mjuka borstar och inget eller minimalt med rengöringsmedel. Vid all våtrengöring gäller att man ska använda rikligt med vatten och skölja ofta. Grus och små partiklar kan annars repa stenytan. Detta är extra viktigt vid rengöring av polerade ytor som repas lätt.

Metoden för rengöringen skall anpassas efter vad som skapat smutsen. En så begränsad användning av kemiska medel (rengöringsmedel, biocider etcetera) på vårdarna som möjligt är att rekommendera, på grund av att olika bergarter tar åt sig medlet olika och att vissa bergarter kan reagera med lösningen och i värsta fall lösas upp och ytan förstöras. Nedan följer en kort redovisning av vad man kan göra för att ta bort olika smutsningar samt vilka förebyggande åtgärder de kan kräva.

Biologisk påväxt

Biologisk påväxt upplevs av många som misspydande och kan göra inskriptioner svårästa. Vissa lavararter är också aggressiva mot stenen genom att de löser upp yt-skiktet och får mineralkornen att lossna. Lavar och alger håller också fukt, vilket kan bidra till frostsprängning.

Alger

Alger trivs bäst i fuktiga skuggrika miljöer och förekommer på begravningsplatser oftast på stenytor som vetter mot norr eller under skuggande träd. Algerna är oftast gröna och upplevs som fuktiga vid beröring. En sten som rengjorts från alger återkoloniserar snabbt om den inte hålls torr.

Mossor och gräs

Stenar som inte rengjorts på länge eller på liggande stenar där jod kan samlas i fördjupningar är goda grunder för mossor och gräs. Det är ofta enkelt att av-

Kraftigt lavangripen sten gravnummer 15ab/5. Lavar som dessa är svåra att få bort på djupet utan att stenen skadas.

lägsna mossor och gräs och återväxten sker inte speciellt snabbt om jord och fukt fickor hålls rena.

Lavar

På stenarnas ytor kan lavarna se ut som tunna skorpor. Under ytan fäster lavarna sig med rötter (hyfer) som tränger in i stenen. Vid rengöring är det ofta endast skorpan som kan avlägsnas. De kvarvarande rötterna ger därför ofta upphov till nyttillväxt inom ett par års tid.

Förebyggande åtgärder

Biologisk påväxt kan minskas om stenen regelbundet borstas ren från jord, sand, skräp och nerfallna löv. Träd och buskar som skuggar bör hållas efter då skuggan men även saven och sockret som droppar från vissa träd kan ge en gynnsam miljö för mikroorganismer.

Rengöring

Lämpligast är att rengöra sten från biologisk påväxt under tidig vår och sen höst. Under dessa tider är speciellt lavar aktiva och växer och är därför mjukare och lättare att ta bort. Rengör dock aldrig stenar med vatten vid risk för frost eftersom det kan ge upphov till frostsprängningar.

Hårda stensorter som granit kan rengöras med högtryckstvätt men endast där inte förgyllning och dekorationer eller redan skadade partier kan skadas.

På skadade delar eller på mjuka stensorter ska endast varmt vatten och mjuka borstar användas. För att öka vätningen av stenen kan några droppar diskmedel tillsättas tvättvattnet. Riktigt hårda lavar kan mjukas upp genom att stenen under någon vecka står insvept i våta tygsäckar och plast. Några droppar ammoniak i vattnet bidrar också till att mjuka upp lavarna. Därefter kan stenen rengöras med mjuk borste och riklig vattensköljning.

Mer avancerade rengöringsmetoder bör utföras av erfarna hantverkare eller stenarbetare. Vårdar med mycket höga kulturhistoriska värden bör rengöras av konservator.

Kemiska skador

Svavelhaltiga luftföroreningar kan omvandla ytan på kalkhaltiga stenar till kemiskt gips. Denna så kallade gipskrusta är ofta svart och bubblig och återfinns på ytor i regnskugga (exempelvis att statyer får svarta ögonhål och svarta »slöjor« under utskjutande delar). Gipskrusta är komplicerat att avlägsna och bör överlämnas till konservator.

Rengöringspreparat i handeln innehåller ofta medel som kan verka frätande eller skadligt på annat sätt på stenar varför dessa medel avråds helt från att användas. Exempelvis är den ofta använda rengöringssubstansen kaliumhydroxid, eller lut, starkt basiskt och frätande samt saltbildande. Medel med denna substans i kan föra in salter i porösa stenar eller i hårdare stenars sprickor som när de torkar utvidgas och som kan orsaka saltsprängning av stenen.

Stearin och sot

Marschaller och ljus kan ge olika typer av skador. De kan ge sotränder och stearinstänk och heta marschaller som ställs på stenen kan vintertid orsaka sönderspräng-

ning av stenen. Marschaller och ljus skall alltid placeras i stadiga ljushållare eller lyktor och placeras så att de inte kan välta. Stearinstänk är svåra att avlägsna helt. Allt synligt stearin skrapas bort med plast- eller träverktyg. På porösa stenar kan stearin som trängt in i stenen till viss del lösas upp med kemiskt ren bensin och sedan sugas upp med läskpapper. Stearinet kan även värmas till flytande form med varmluftspistol och sugas upp med läskpapper. Sotränder avlägsnas torrt med suddigummiliknande produkter i samråd med konservator.

Järn- och kopparmissfärgning på sten

Metaller oxideras av vatten och luftens syre och reagerar sedan med stenen. Det ger gröna eller rostbruna missfärgningar som framträder tydligast på ljusa kalkhaltiga stenar men även på hårdare bergarter.

Förebyggande åtgärder

För att undvika missfärgningar skall man i möjligaste mån skydda metallen från oxidation. Skyddet sker genom kontinuerligt underhåll med ommålning av järndetaljer eller genom att byta ut rostande järndubb och förankringsjärn till sådana i rostfritt stål. Kopparmissfärgningar är svåra att förebygga eftersom metallen inte behandlas och man får i de flesta fall acceptera missfärgningen

Rengöring

Rengöring av järn- och kopparmissfärgningar bör utföras först efter samråd med konservator. I vissa fall måste rengöringen utföras av konservator, särskilt när vårdens kulturhistoriska värde är högt.

Graffiti och klotter

Klotter eller graffiti är ofta gjort med sprayfärg eller tusch innehållande mycket finkornigt pigment som tränger in i stenens porer. Har kyrkogården utsatts för klotter ska man kontakta en klottersanerare snarast, då materialet är enklare att avlägsna ju färskare det är. Vid saneringen kan försvagade, imålade eller förgyllda partier påverkas varför en konservator bör kontaktas för rådgivning. Har någon av de kulturhistoriskt intressanta vårdarna på kyrkogården utsatts bör en konservator kontaktas före saneringen för rådgivning.

Förebyggande åtgärder

Vid misstanke att vårdar kan utsättas för klotter eller om det redan har hänt bör utsatta stenar eller murar klotterskyddas. Klotterskydd utförs av saneringsfirmor. Lämpligaste klotterskyddet för sten är att en hinna av vax eller annat material påförs stenen och som vid sanering avlägsnas tillsammans med klotret. Polerade stenar av granit eller annan hård bergart kan ge ett märkbart förändrat utseende varför dessa stenar kan saneras med lösningsbaserade klotterborttagningsmedel.

Symboler – ikonografi

Symboler i vår omgivning kommer till inom ramen för en gemensam verklighetsuppfattning och de har förekommit på gravstenar sedan lång tid tillbaka. Under andra halvan av 1800-talet användes på gravvårdarna ett flertal kristna symboler men i och med industrialismens inträde började även icke kristna symboler användas, såsom lagerkransar, franska liljor och stjärnor. Den icke religiösa symboliken anknyter ofta till yrkesutövning. Efterkrigstiden och särskilt 1950-talet medförde en återkomst för den sakrala formen på gravvårdarnas symboler.

Under 1970- till 90-talen har en slags privatreligiös symbolik vuxit fram med naturen som främsta inspirationskälla. Tallar i soluppgång över vatten, fåglar och betande rådjur förekommer i dessa meditativa motiv där den moderna människans dröm om naturen träder fram tydligt.

Nedan redovisas ett urval av de symboler som ofta förekommer på västgötska kyrkogårdar. För vidare fördjupning i ämnet rekommenderas följande verk:

- Cooper, J. C, 1995, Symboler : en uppslagsbok, övers: Margareta Eklöf och Ingvar Lindblom, Forum, Stockholm
- Dahlby, Frithiof, 1963, De heliga tecknens hemlighet. Symboler och attribut, Verbum kyrkliga centralförlaget, Stockholm
- Kilström, Bengt, I., 1983, Bild och symbol i Guds hus, Proprius, Stockholm.

Gravvårdarnas symboliska utformning

- Avbrutna kolonner eller stenar: det avbrutna livet, livets kortvarighet och snabbt skövlade skönhet.
- Pelare: Sanningens stödjepelare och grundfäste. Avbruten pelare är en icke-kristen dödsymbol som pekar på det avbrutna livet.
- Gravvården är utformad som en ek: Styrka och uthållighet.
- Ringkors: ett latinskt kors med en cirkelbåge mellan korsarmarna som till skillnad från hjulkorset går utanför cirkelbågen. Ringkorset restes ofta på en plats där ett våldsdåd ägt rum eller framför en gård för att skydda den för olyckor.

Vilket väderstreck graven är placerad mot har stor betydelse:

- Öster: Frälsningens väderstreck. De döda lades med ögonen riktade åt öster, mot paradiset.
- Söder: Ljusorten, varifrån herren kommer.
- Norr: mörkrets ort där demonerna härskar.
- Väster: Nattens ankomst, världens afton. Demonernas, dödens och den yttersta domens väderstreck.

Djursymboler

- Duva: Den heliga andes viktigaste symbol. Återges ofta med korsgloria och omgiven av strålar. En duva på gravstenen symboliserar den kristna själen, som gått till den eviga vilan.
- Bi: Hopp, oskuld, odödlighet och uppståndelse men även fliten och jungfrulighetens symbol. Symboliserar även medlemmarna i kyrkan som samlar in livets söta frukter.
- Fisk: symbol för människan. Kristus är fisken och lärjungarna hans små fiskar, därför dopvattnet.

- Fjäril: dess tre stadier symboliserar treenigheten.
- Fågel: fågel flygande ur sin bur symboliserar själen som flyr sitt jordiska fångelse.
- Orm: vishetssymbol
- Svala: Mariafågeln men även en symbol för Kristus.

Symboler från växtriket

- Blommor på graven: En evig vår, det kristna hoppet.
- Järnek: Symbol för Jesu lidande och korsfästelse.
- Pinjekotten: fruktbarhetssymbol
- Ros: Kristus och hans dygder.
- Trädet: symbol för uppståndelsen och evigt liv. Ett avbrutet träd symboliserar det avbrutna livet.
- Vinrankan: uppståndelsesymbol

Ljuset och elden som symboler

- Evighetslampan/oljelampan: andens ljus. Vi lever i Kristi frälsnings ljus. Lampan är också en viktig judisk symbol för döden och tänds som minne av den döda.
- Facklan: Neråtvänd symboliserar den livets utslocknande, odödligheten. Ingen kristen symbol.
- Ljus: dödsljuset symboliserar att den döde är redo att möta Kristus.

Föremål som symboler

- Hästskon: anses bringa lycka och symboliserar himlavalvet med öppningen nedåt. Är öppningen uppåt symboliserar den helvetet.

Grav 89-91/1 pryds av en oljelampa som symboliserar andens ljus.

- Kalken: symboliserar Jesu grav. En kalk på en prästs gravsten symboliserar hans eller hennes ämbete.
- Krona: Livets krona, tillsammans med palmbladet (segerens palm) symboliserar ett evigt liv.
- Skeppet: Symbol för Kristi kyrka: Kristus styr skeppet, de troende är besättningsmännen. Masten är korset, seglet är tron, drivkraften är anden, Guds ord kompassen, hoppet ankaren, bönen ankarkättingen och Guds trofasthet ankargrunden.
- Timglaset: tidens flykt, det snabbt flyende livet. Vanlig symbol sedan 1700-talet
- Uppslagen bok placerad på en stubbe: enhet mellan natur och kultur.
- Urna: sorg och saknad. Med flammor symboliserar den det nya livet som följer efter döden. Är den draperad syftas på begravning och död.
- Vågskålen: symbol för domen.

Himlakroppar

- Stjärna: exempelvis morgonstjärnan: En åttauddig stjärna är kristusstjärnan, sinnebild för fullkomlighet och oändlighet. Stjärnan med strålar under symboliserar Betlehems-

stjärnan. Den sexuddiga stjärnan, hexagrammet eller Davidsstjärnan, symboliserar judendomen.

Kristna symboler

- Hjulkorset: Segerkorset.
- I.N.R.I.: inskriptionen på Jesu kors: J(esus) N(azarenus) R(ex) J(udaeorum): Jesus från Nasaret, judarnas konung.
- Korset: uppståndelsesymbol. De tre korsen på golgata: död.

Kristusmonogram:

- IHX/IHS: Monogrammet lanserades under 1400-talet och tolkades då som:
- I(esus) H(ominum) S(alvator): Jesus människornas frälsare, eller
- I(n) H(oc) S(igno vinces): i detta tecken skall du segra, eller
- I(n) H(oc) S(alvus): i detta finnes frälsning.
- I(esus) H(omo) S(anctus): Jesus den heliga människan.
- I(esum) H(abemus) S(ocium): vi hava Jesus som följeslagare (Jesuitisk tolkning)
- I C: J(esu)S
- I R: Jesus Redmptor, Jesus Frälsaren.
- I S: Jesus Salvator, Jesus Frälsaren.
- Pentagram: Med spetsen uppåt betyder det att man anropar himlen, pekar spetsen neråt betyder det att man åkallar den undre världen. Pentagrammet förekommer ofta som avväjningssymbol på husgeråd, dörrar, väggar, hus och så vidare. De onda demonerna skulle fångas eller oskadliggöras med hjälp av pentagrammet.

- Ring: världsalltet och oändligheten och fulländningen.
- Treenigheten: antalet tre står för treenigheten, exempelvis tre cirkelbågar som skär varandra heter trinitas: trefaldigheten. Trepasset (också kallat trifolium) används ofta som dekoration men ger i vissa fall även stenen dess form, är ett stiliserat treklöverblad som symboliserar treenigheten och dess hemligheter.
- Ängel med barn i famnen: skyddsängel, dödsängel – ofta på barngravar i form av alabasterrelief efter den danske skulptören Bertel Thorvaldsen och som fogades in i granit- eller marmorstenar.

Hössna kyrkogård ur ett historiskt perspektiv

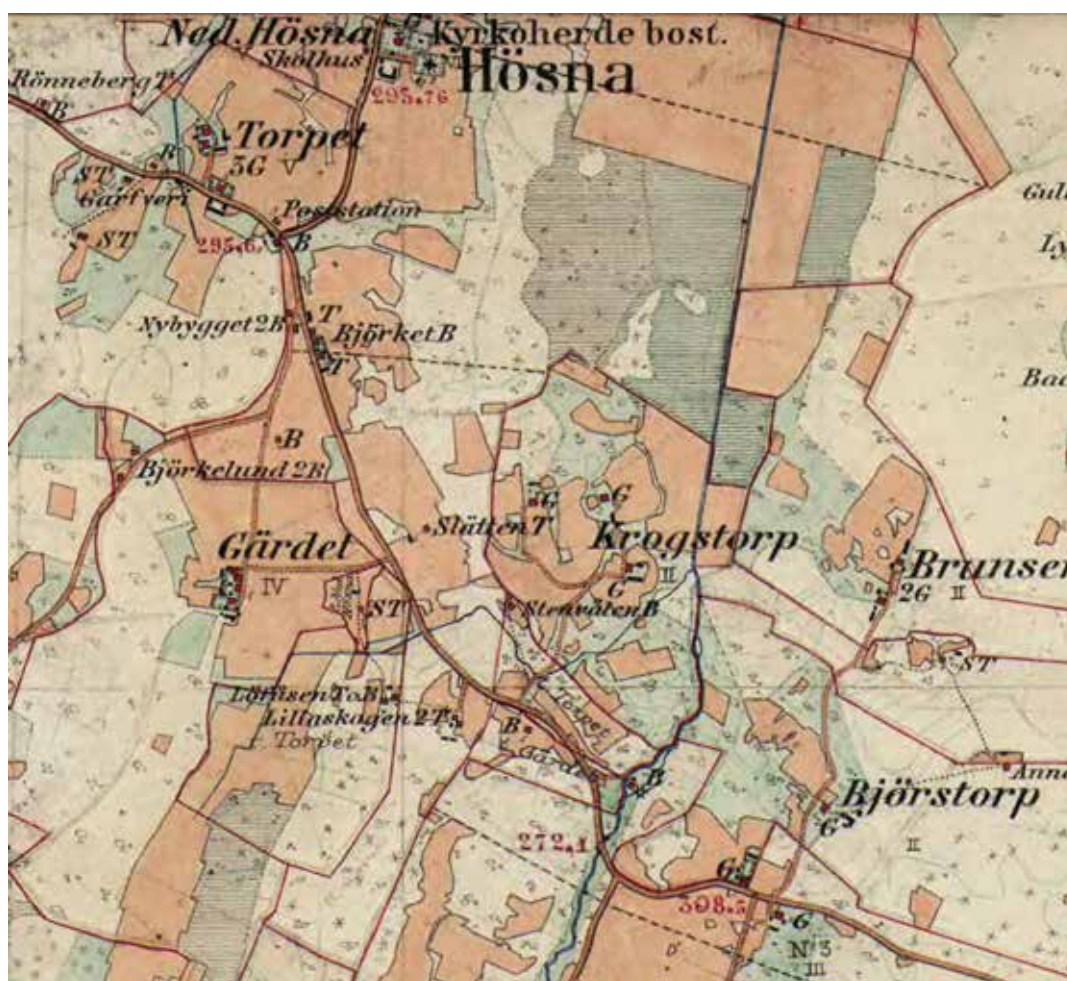
Hössna socken

Hössna socken ligger i nordöstra delen av Ulricehamns kommun och är på många sätt tudelad av Riksväg 40, som passerar i öst-västlig riktning. Norra delen präglas av ett öppet landskap medan den södra delen ligger högre och domineras av barrskog och mossar.

Socken omfattar 63,93 kvadratkilometer och är den största i Redvägs härad. En stor del av socknens yta upptas av mossar, främst då Äramossen där Ätran rinner upp. I en östvärd sluttning i Ätrands dalgång ligger det som kallas för Hössnadalen. Landskapet är mycket kuperat och områdets högsta punkt är Galtåsen som är Västergötalands högsta punkt på 362 m ö.h. Området öster om Hössna kyrka skyddas idag som naturreservat och ingår i ett Natura 2000 område.

I Hössnadalen finns spår av det förhistoriska kulturlandskapet med exempel på hur odling, bosättning och vägar kunnat gestalta sig under olika epoker. Gruskulorna utgör de tidigaste jordbrukarnas odlingsmarker. På moränmarkerna uppe på dalsidornas sluttningar finns rikliga spår efter järnålderns åkrar och inom samma områden återfinns flera av dagens bybildningar. I socknen finns även boplatser och en hällkista från stenålder, gravrösen och stensättningar från bronsålder samt gravfält från järnålder.

Andelen odlad jord var länge tämligen liten i Hössna, en stor del av jorden var vattensjuka mader och magra åkrar. En omfattande uppodling av madmarkerna

Sockencentrat i Hössna socken. Här syns en del av de uppodlade maderna öster om Hössna kyrka.
 Ekonomisk karta. Fältmätt på 1890-talet.

skedde dock under 1800-talet vilket präglar dalgången idag med dess flacka dalbotten.

Socknen har haft en stark agrar prägel men här har också funnits andra typer av verksamheter.

Under 1600- och 1700-talen bedrevs salpetersjuderi för krutframställning i socknen och i

Valared och på Önnarp fanns på 1800-talet brännvinsbrännerier.

Önnarps gård som ligger i nordöstra hörnet av socknen blev på 1600-talet säteri och var vid sekelskiftet 1900 en mönstergård med Älvsborgs läns lantbruksskola. Önnarp var från början kronogods och köptes till frälse av ryttmästare Peter Jonsson Gyllensvärd. Han ägde även Hössna Herrgård och många hemman i pastoratets övriga socknar. År 1685 ägdes Önnarp av dottern fru Märta Gyllensvärd, änka efter Johan Lars-

son Silfversvärd. Gården var då ännu ograverad. Kort därefter reducerades Önnarp till Kronan och rustades under Västgöta kavalleri. Gården kom senare åter i enskild ägo och skatteköptes 1800. Bland ägarna märks Carl Fr. Colliander 1851 och P. Rylander 1860–1907. På Hössna kyrkogård ligger flera hemmavarande på Önnarp begravda bland annat P. Rylander

Under första hälften av 1800-talet hade Hössna sin storhetstid som knallesocken. De flesta knallarna var bönder eller handelsbetjänter. Varorna som såldes var ofta bomullsvävnader men under 1800-talets slut blev bleckvarorna allt populärare. Hössna socken var liksom Strängsered och Gullered centrum för bleckkärlstillverkningen under 1900-talets början.

Några större industrier har inte funnits i Hössna. Men under 1900-talets första decennier uppfördes

Flygfoto från 1962 med skolan till höger i bild och Sven Ottosons specerihandel i bildens mitt. Arkiv; Västarvet Kulturlagret.

en torvströfabrik och torv i stor omfattning bröts på Karthems mossarna. En kvarn och såg fanns i Oset och en syfabrik som inrättades i det gamla mejeriet fanns i Hössna samhälle. Söder om kyrkplatsen i korsningen mellan vägarna mot Ulricehamn och Liared växte så ett mindre samhälle fram under 1950–60-talet med spece-riaffär, skola, post och ålderdomshem.

Hössna kyrka från norr.

Idag ingår Hössna i storkommunen Ulricehamn. Efter kommunreformen 1862 bildades Hössna landskommun som 1952 uppgick i Redvägs landskommun för att 1974 uppgå i Ulricehamns kommun

Översiktlig historik över kyrkan

Hössna kyrka ligger på en svag platå med en allé ned till Ulricehamnsvägen i ett utpräglat moränlandskap norr om Galtåsen. Kyrkan ligger i anslutning till ett vägshål med prästgård, välbevarat skolhus från 1845 och en herrgårdsbyggnad från samma tid.

Hössna kyrka uppfördes 1839 och ersatte då en medeltida stenkyrka med smalare rakt kor. I 1829 års inventering står: »Hon är liten och dess byggnadssätt och ovanligt grofva murar tycks utmärka att hon är en bland de äldsta; såsom förfallen, oaktat ofta gjorde reparationer, kommer hon nu att ombyggas.» Bevarade rester av en sandstensportal visar att kyrkan var romansk, men sannolikt i övrigt bestod den av gråstensmurar. Medeltidskyrkan revs 1839 till följd av sin litenhet och

Detalj av karta från 1704 över Hössna by med Hössna gamla kyrka och klockstapel. Ur »Bygd och gårdar kring Galtåsen« Hössna hembygdsförening 1979.

stora sprickbildningar i murarna. Sakristian sparades dock. Den inreddes 1912 till arkiv och vid det tillfället restes även de två gravhällar som är placerade på var sida om dörren.

Den nya vitputsade salskyrkan och kyrkogården anlades strax söder om den gamla kyrkplatsen. Kyrkan ritades av arkitekt G.L. Westerling vid Överintendentsämbetet. Dessa modifierades dock av byggmästaren Lars Nilsson från Sandhult. Kyrkan är ett typiskt exempel på empirestilens kyrkotyp med fullbrett kor, absidformad sakristia, mittport samt torn med lanternin och flacka takfall. Norra mittporten är idag igenmurad, vilket förtar en del av den ursprungliga symmetrin.. Interiören har behållit en stor del av sin rymd och sitt ljus, kännetecknande för epokens kyrkor. Altarring, läktare och slutna bänkinredning är från byggnadstiden. Orgeln är byggd 1859 av Svante Johansson. År 1899 tillkom en dominerande muralmålning på altärväggen, utförd av den flitige kyrkomålaren A.G. Ljungström från Sandhem. Från gamla kyrkan härrör även medeltida dopfunt och storklocka med runinskrift.

Kyrkogårdens historia

Hössna nya kyrkogård anlades som tidigare nämnts söder om den gamla kyrkplatsen. Bogårdsmuren som omger kyrkogården ska ha anlagts i samband med att kyrkan byggdes, det gäller även de lönnar som finns väster och öster om kyrkan. Enligt kyrkoräkenskaper ska sextio stycken träd ha planterats. Detta är dock osäkert. På en teckning av Ernst Wennerblad från 1897 finns en del träd vid den västra entrén som kan vara ett tiotal år gamla men annars ser man bara buskar. På

Hössna kyrka efter en teckning av Ernst Wennerblad 1895. Arkiv; Västarvet Kulturlagret.

flygfotot från 1960-talet har dock träden vuxit till sig ordentligt och allén ner till landsvägen omges av lika stora träd. På den södra sidan av allén på det område som nu används som parkering har man planterat björkar. På den norra sidan vid kyrkogårdsmuren finns inga träd alls idag utan enbart buskar. De senaste åren har vartannat träd runt kyrkan tagits bort.

I den östra delen av kyrkogården låg tidigare två rader med s.k linjegravar eller allmänna gravar. Detta område har fyllts igen och används inte för begravingar.

Under senare delen av 1900-talet har ett stort antal grusgravar förenklats genom att ramarna har tagits bort, sannolikt av skötselskäl. På flygfotot från 1962 ser man bland annat att de flesta gravvårdar på nordöstra delen av kyrkogården har ramarna kvar.

Kyrkogården har tre tydliga årsringar, den äldsta delen i norr runt den gamla sakristian, den stenmursomgärdade kyrkogården runt kyrkan samt den i nordost något lägre liggande utvidgning från 1994. En gemensam gravutsmyckningsplats för urngravar har anlagts i den norra delen av den utvidgade kyrkogården. I norr strax utanför stenmuren finns ett uthus som uppfördes på 1990-talet.

Hössna kyrkogård idag

Allmänt

Hössna kyrkogård ligger på fastigheten 19:1. Begravningsplatsens yta omfattar knappt 1 hektar.

I skrivande stund finns det 450 gravplatser i gravregistret varav 345 är upplåtna idag. 103 är ej upplåtna.

Hössna kyrka och kyrkogård fotograferade från ovan år 1962. I kyrkogårdens nordöstra del finns många grusgravar och ramar fortfarande kvar som idag är borttagna. Arkiv; Västarvet Kulturlagret.

Dessutom är 1 gravplats borttagen och 1 ej disponibel. Dessa siffror gällde den 21 januari 2014. Siffrorna ändras hela tiden, då nya platser upplåts och vissa återlämnas.

Under år 2012 genomfördes totalt sex gravsättningar på Hössna kyrkogård genom kistnedsättning. För 2013 genomfördes en kistbegravning. Inga urnbegravningar har gjorts under de två sista åren.

Kyrkogårdens avgränsning och disposition

Hössna kyrka ligger med koret åt öster på en långsmal terrass med rundad ände i öster. Terrassen kantas av en kallmurad stödmur samt av en låg lövhäck och ligger centralt på en rektangulär kyrkogård. Kring kyrkogården löper en kallmur av gråsten, vilken har karaktär av stödmur i öster. Denna anlades 1839. I väster, söder och öster växer rader av lönnar.

Muren har tre öppningar, en i väster mitt för kyrkans västport och en i norr mitt för kyrkans numera igensatta ena mittport samt en i nordväst. Öppningen i väster kantas av fyrkantiga grindstolpar av granit med skråkantade krön av kalksten. Stolparna bär en smidd pargrind. Hela arrangemanget är från 1839. Öppningen

i norr har en sentida smidd pargrind på järnstolpar. I den nordvästra öppningen står en äldre träsnurra. Från de båda huvudingångarna löper grusgångar fram till kyrkportarna och runt terrassen. Upp till sistnämnda finns i norr och söder sentida ramper av huggna kalkstensplattor med obehandlade träräcken. Mitt för västporten är en kalkstenstrappa med räcken och handikappramp av järn. Mellan denna och porten är en yta med kalkstensplattor.

Kyrkogården är indelad i sju kvarter numrerade från 1-7 innanför kyrkogårdsmuren. En rad med gravvårdar är beläget på terrassen och är numrerad med nummer 7 samt en rad nedanför terrassen med nummer 6. Den utvidgade delen är indelad i tre kvarter med nummer 8, 9 och 10.

På kyrkogården finns flera belysningsanordningar; ett flertal stolpar i svart metall med ofärgade glaskulor samt några stolpar i svart metall för fasadbelysning.

Till höger: Hössna kyrkogård. Kartan upprättad av Ulricehamns kyrkliga samfällighet 2013-09-03.

Huvudgrinden i väster.

Stödmuren runt terrassen från sydost.

Sakristian i norra delen av kyrkogården.

Nyare delen av kyrkogården med utsmyckningsplats i bakgrunden.

Öppning i muren med träsnurra från nordväst

Väster om den gamla sakristian finns en gravkulle med nedgång till en gravkammare, tillhörig kyrkoherde Andreas Hössnande.

I ett område nordost om kyrkan ligger de äldsta gravvårdarna. I fonden syns de tre kalkstensvårdarna från början av 1800-talet.

Gravvårdarna

Äldre delen

Gravvårdarna på den äldre delen är från mitten av 1800-tal och framåt. De äldsta gravvårdarna finns i den nordvästra delen av kyrkogården. Bland dessa märks tre kalkstensvårdar från seklets förra hälft, inramade av en järnkedja samt flera gravar med grusad yta som inramas av gjutjärnsstaket respektive stenram. Gravarna ligger i öst-västliga rader i nord och syd samt i nord-sydliga i öst.

I den östra och sydöstra delen av kyrkogården är gravvårdarna låga och oregelbundna och i huvudsak från 1950–2000-talet. På kyrkogården finns även två järnkors varav en har en trekantig inskriptionstavla under. Ytterligare ett järnkors med tavla hittades i pannrummet under kyrkan. Denna har nu placerats i den gamla sakristian.

Nyare del

I nordost finns en något lägre liggande utvidgning från 1994, kantad av höga lövhäckar i norr och öster. I nordväst ligger gamla kyrkogården, som nu närmast är en del av f.d prästgårdens park med några spridda äldre lövträd. I norr finns ännu rester kvar av en stödmur. I väster finns en gravkulle med nedgång till en murad och välvd gravkammare, tillhörig kyrkoherde Andreas Hössnander. På var sida om dörren in till den gamla sakristian finns idag två gravhällar som tidigare legat som hällar över gravar under den gamla kyrkans golv. Den ena är upprättad efter kyrkoherden Gustaf Timell och hans hustru och den andra över frälsemannen Lars Håkansson från Önnarp. På den norra sidan av sakri-

Gjutjärnskors med trekantig inskriptionstavla under, gravnummer 7/3.

stian finns ännu en gravsten uppställd, tyvärr upp och nervänd. Den har tidigare legat som en gravhäll över den tidigare nämnde Andreas Hössnander.

Mellan gamla kyrkogården och utvidgningen ligger en hög med omfattningar av huggen sandsten från den gamla kyrkans romanska portal. Dessa utgörs av del av rundbåge samt kvadrar med rundstav och ett möjligt pyramidkapitel.

Intill sakristian finns även en grusgrav med gjutjärnsstaket från 1805. Där vilar Ludwig von Braun från Önnarp. Gjutjärnsstaketet tillverkades troligen på Ryfors bruk.

Vad gravvårdarna berättar om bygden

Gravvårdarna på Hössna kyrkogård berättar sammantaget en rik historia om trakten, dess invånare och näringar under de senaste århundradena. Via gravvårdarnas inskriptioner skildras såväl samhällets utveckling och struktur som olika stilinflenser genom tiderna. Samtidigt är bilden av samhället väldigt skev eftersom

den i stora delar endast visar på historien för dem vars efterlevande hade råd att resa en gravvård. Det var först mot 1900-talets mitt som i stort sett alla hade råd att skaffa en gravsten, före dess markerades gemene mans grav i regel endast med en gravkulle eller sandad yta, ibland planterad med någon perenn som till exempel vintergröna.

Merparten av 1800-talets och det tidiga 1900-talets befolkning har inte lämnat något bestående alls efter sig i form av inskriptioner på stenar och kors. Av kvinnor, barn och mindre bemedlade ur de lägsta sociala klasserna såsom torpare och backstugusittare syns således mycket litet. De kvinnor som nämns gör det nästan undantagslöst som *maka*, *mor*, *syster* eller *dotter*. På Hössna kyrkogård finns tre exempel på kvinnor med titlar, en *lärarinna*, en *kyrkvård* och en *trotjänarinna*.

Relativt många av gravvårdarna på Hössna kyrkogård är försedda med titel. Hössna har varit, och är i viss utsträckning fortfarande, en trakt med tydligt agrar prägel. En av de vanligaste titlarna som omnämns på kyrkogårdens gravvårdar är *Hemmansägaren*.

Att kyrkan har haft stor betydelse i Hössna avspeglas i att ett flertal gravvårdar är representerade av *kyrkoherdar*, *kontraktsprostar* och *kyrkvårdar*. I många fall med påkostade och ståndsmässiga gravvårdar. Rätts- och militärväsendet företräds på kyrkogården av titlar som *soldaten* och *fanjunkaren* och utbildningsväsendet i sin tur genom *Folkskolläraren*. 1900-talets industrialism speglas genom titlar som till exempel *fabrikören*.

Utöver ordet *Familjegrav* är traktens många gårdsnamn vanligt förekommande på gravvårdarna. Torp och gårdar med namn som *Rönnåsen*, *Gärdet* och *Valared* får här sitt minne bevarat.

Kyrkogårdens historia och prägel i sammanfattning

Hössna kyrkogård har tre tydliga årsringar. I nordväst finns den gamla kyrkogården med den medeltida kyrkans sakristia bevarad. På var sida om dörren in till den gamla sakristian finns idag två gravhällar som tidigare legat som hållar över gravar under den gamla kyrkans golv. Kyrkogården i söder är samtida med kyrkan och består av en närmast rektangulär kyrkogård som är indelad i sju kvarter. I nordost finns en något lägre ligande utvidgning från 1994, kantad av höga lövhäckar i norr och öster.

Flera gravar härrör från 1800-talet, bland dessa märks

ett antal med grus och gjutjärnsstaket samt ett par gjutjärnskors. Dessa är framförallt belägna nordväst om kyrkan. I den östra och sydöstra delen av kyrkogården är gravvårdarna låga och oregelbundna och i huvudsak från 1950–2000-talet.

Hössna kyrkogård ger ett helhetsintryck av en sockenkyrkogård med förankring i det agrara kulturlandskapet med äldre byggnader som före detta prästgård och folkskola. Kyrkogårdsmurarna från 1800-talet, grusgångarna samt smidesgrindar och träsnurra är viktiga för kyrkogårdens karaktär. Gravvårdarnas utformning och inskriptioner med titlar och gårdsnamn återspeglar agrarsamhällets skilda verksamheter från 1800-talet och framåt.

Riktlinjer för bevarande, vård och utveckling

Allmänt om urvalet

Vilka gravvårdar har då ansetts besitta kulturhistoriska värden på Hössna kyrkogård? Urvalskriterierna framgår under rubrikerna nedan. I några fall har en av ett flertal likartade stenar valts ut som representant för en hel kategori stenar. De gravvårdar som föreslås bevaras har delats in i tre kategorier:

1. Gravvårdar med mycket höga kulturhistoriska värden

Till denna kategori räknas i princip alla gravvårdar som kommit till före år 1900, och gravvårdar som är av avgörande betydelse för kyrkogårdens karaktär som helhet. Här ingår också mycket ovanliga gravvårdar, gravvårdar som är av mycket högt konsthistoriskt intresse och gravvårdar med mycket speciella inskriptioner.

2. Gravvårdar med höga kulturhistoriska värden

Kännetecknande för dessa är att de är betydelsefulla för helhetsmiljön, att de är tidstypiska och hantverksmässigt, tekniskt och/eller konsthistoriskt värdefulla. Här hamnar även gravvårdar med intressanta inskriptioner som även omfattar till exempel titel och/eller gårdsnamn.

a)

b)

c)

d)

a) Johanna Pettersdotter var i många år tro-tjänarinna hos riksdagsman Johansson i Valared. (jfr gravvård intill) En av få stenar på kyrkogården med en kvinnlig titel samt en representant för en numera utdöd yrkesgrupp. Grav nr. 3/1

b) Riksdagsman Johansson från Valared fick en betydligt pampigare gravvård än hans tro-tjänarinna. Grav nr 74-76/1

c) En av få gravvårdar med kvinnlig titel . Anna Skoglund undervisade skolbarn i flera generationer i Hössna. Gravnr 16/7

d) En av de sista knallarna från Hössna var Gottfrid Sjölin som vandrade omkring i bygderna med sin fässing långt in på 1900-talet. Grav nr 31/4

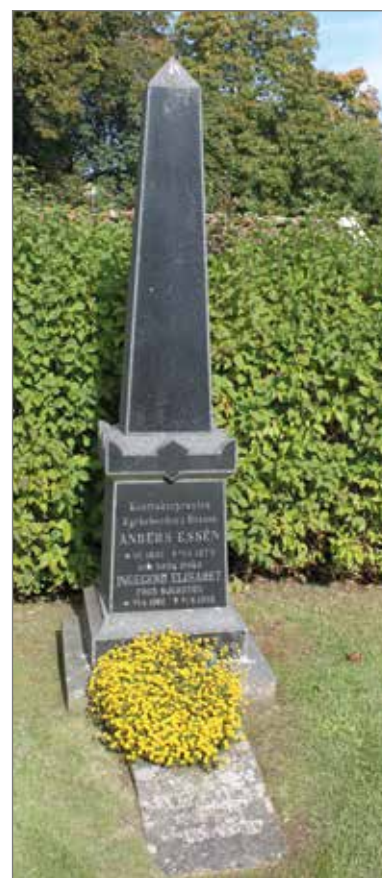
e) Här vilar skolläraren Brogren som sedermera blev liberal riksdagsman samt redaktör för Falköpingsposten. Gravnr 37/6.

f) Kyrkoherde Essen var en betydelsefull man i socknen. Han medverkade bla till att järnvägen drogs fram och maderna blev utdikade. Grav nr 93-95/1

e)

f)

3. Gravvårdar av högt kulturhistoriskt intresse som är lämpliga att återanvända
Kriterierna för dessa är samma som för kategori två men där den mer kortfattade inskriptionen utan titel/yrke eller gårdsnamn föranlett möjligheten till återvinning.

Ett område där gravvårdarna har sammanhållen karaktär har ringats in på gravkartan (se bilaga 1). Detta innehåller gravvårdar med bevarade grusgravar. Gravvårdarna i detta områden ska bibehållas.

Kriterier för återanvändning

Återanvändning kan ske genom att en ursprunglig inskription slipas bort och ersätts eller att den täcks med till exempel en textförsedd metallplatta. Ursprunglig dekor på gravvården ska bevaras liksom eventuella stenramar. Nya inskriptioner bör utföras på ett sådant sätt att de stilmässigt stämmer överens med gravvårdens tidstypiska utseende.

Gravvården bör om möjligt inte flyttas från sin ursprungliga plats. Om den måste flyttas från sin plats bör den flyttas till ett område med gravvårdar från samma tidsperiod.

I »Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar« rekommenderas att en speciell symbol, till exempel recycling-pilarna, sätts på sidan av stenen för att markera att det är en gammal sten som återanvänts. I samma skrift står det också att »Vid återupplåterlse av gravplats på vilken det finns en värdefull gravvård kan huvudmannen behålla gravvården och teckna avtal med den nye gravrättsinnehavaren om att få hyra/disponera gravstenen. Huvudmannen och den nye gravrättsinnehavaren bör teckna avtal om dispositionsrätt till gravvården«.

Riktlinjer för vård av murar och grindar

Murar och grindar har endast besiktigats översiktligt. De har miljöskapande värden och skall vårdas väl med sådana material och metoder att deras värden består. De äldsta delarna av muren härstammar från när kyrkan byggdes 1839 och är av intresse både ur ett naturvårdsperspektiv och ett kulturhistoriskt perspektiv.

Kyrkogårdsmuren är i överlag i gott skick men har kalvat i väster strax intill ingången vid västra entrén. Muren bör återställas så snart det är möjligt, för att minska risken att skadorna växer. En framtida omläggning bör göras av kunniga stenarbetare på ett varsamt sätt så att den ålderdomliga karaktären består. Om/när träden ska ersättas är det viktigt att de nya plantorna sätts på tillräckligt avstånd från muren, helst två meter eller mer.

Delar av den västra delen av gråstensmuren som har börjat kalva ur.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Aarsrud, C. (1996). Begravningskick och gravvårdar. Vad gravvårdar reflekterar och reflektioner kring gravvårdar. I: Winberg, C., (red.). Kyrkan. Om kyrkobyggare och tro. *Västgöta-Dal 1995/96*. s. 193–230. Vänersborg: Älvsborgs läns museum.

Bengtsson, R. & Bucht, E. (red.). (1992). Kyrkogårdens gröna kulturarv. *Stad & land* nr 103/1992. Alnarp: MOVIMUM-sekretariatet i samarbete med Institutionen för landskapsplanering, SLU.

Berglund, I. & Berglund, J. (1989), Kyrkogården – idag och imorgon, I: Antell, E & Hoberg, B. (red.). *Kulturmiljövård 6/1989*, Tema: kyrkogårdar. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Bygd och gårdar kring Galtåsen : [Hössna socken förr och nu]. [utg. av Hössna hembygdsförening]. - 1979

Carlsson, A. & Swedberg, M. (2007). Livets slut och sista vilan. *Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie*, nr 32. 2007.

Erixon, S. & Ericson, O. (red.) (1950). Sveriges bebyggelse: statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. *Landsbygden. Älvsborgs län, D. 6, Blidsbergs, Böne, Dalstorps, Dalums, Dannike, Finnekumla, Fivlereds, Grönahögs ...socknar*. Uddevalla: Hermes

Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar. (2007), Stockholm: Centrala gravvårdskommittén.

Herngren, I. (red.) (1999), *Gullered, Strängsered: Bygden i sydöstra Redväg*. Ulricehamn: Gullered-Strängsered hembygdsförening.

Inventeringsrapport. Kulturhistorisk bebyggelse. (1990), Ulricehamns kommun.

Malmgren, E. E. (1961). *Frälsegårdar i Sjuhäradsbygden*. Ulricehamn: Ekeskogs bokh.

Molander, L. (2007). *Kyrkogårdarna i Norra Billings pastorat. Förslag till bevarandeplan för Sätters kyrkogård*. Västergötlands museum.

Natursten 6. Gravvårdar. (1986). I: *Stenhandboken*. Johanneshov: Sveriges Stenindustriförbund.

Sörensen, A-B. & Wembling, M. (2008). Minnenas trädgård – om kyrkogårdens form och växter. *Stad & Land*, nr 173/2008. Alnarp: MOVIMUM-sekretariatet i samarbete med Institutionen för landskapsplanering, SLU

Värdefulla odlingslandskap i Älvsborgs län, (1994). Vänersborg: Länsstyrelsen i Älvsborgs län 1994:5.

Otryckta källor

Arkiv

Antikvarisk-topografiska arkivet

Kulturlagret, Vänersborg

Lantmäterimyndigheternas arkiv

Lantmäteristyrelsens arkiv

Källor från Internet

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se>

Muntliga

Intervjuer med Anna-Lena Hultman, Bo Forsberg, Doris Gunterberg, Berit Andersson, Leif Andersson, samt Barbro Hallin från Hössna hembygdsförening.

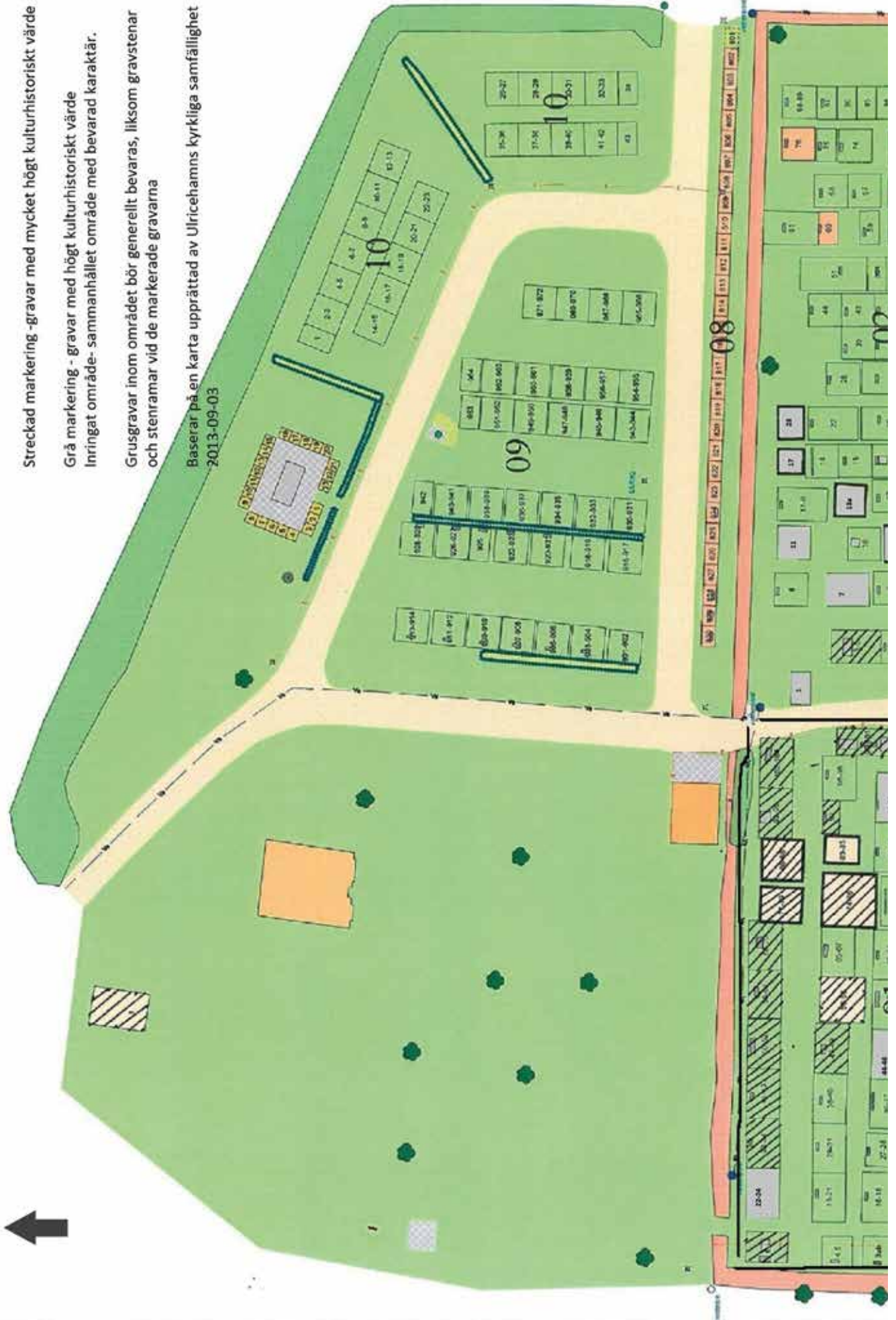
Bilagor

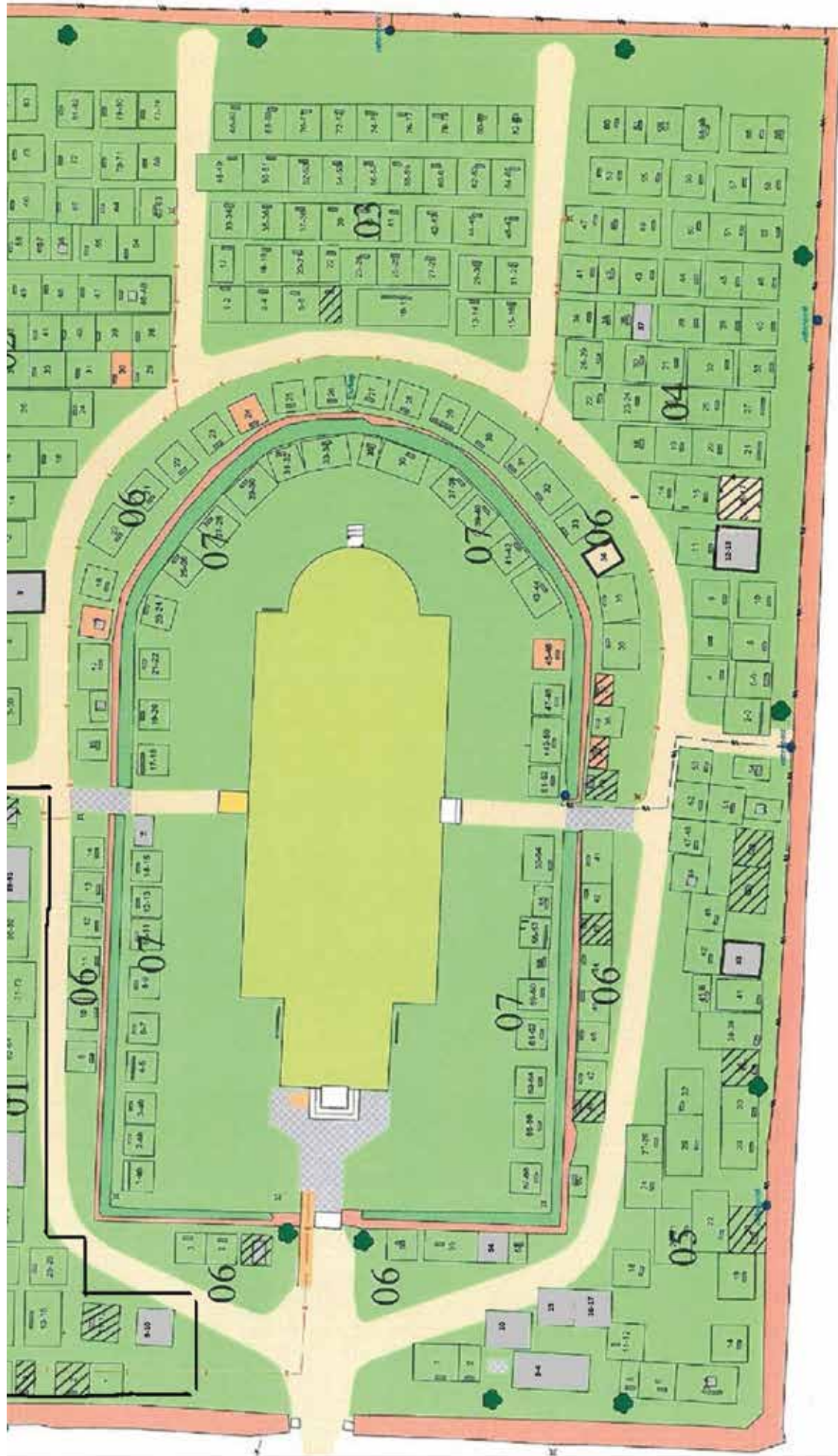
- Bilaga 1. *Bevarandeplan för gravvårdarna på Hössna kyrkogård, upprättad av Västarvet 2013-01-10.*
- Bilaga 2. *Gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde, grad I.*
- Bilaga 3. *Gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde, grad II.*
- Bilaga 4. *Relevanta lagtexter*

Bevarandeplan för gravvårdarna på Hössna kyrkogård upprättad av Västarvet 2014-01-10

- Streckad markering - gravar med mycket högt kulturhistoriskt värde
- Grå markering - gravar med högt kulturhistoriskt värde
- Inringat område- sammanhållet område med bevarad karaktär.
- Grusgravar inom området bör generellt bevaras, liksom gravstenar och stenramar vid de markerade gravarna

Baserar på en karta upprättad av Ulricehamns kyrkliga samfällighet 2013-09-03

Bilaga 2. Gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde, grad I.

Foto	Nr/kvarter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärd	Lämplig att åter användas
	2/1		Marmorkors på hög sockel. Nersänkt text	Kontraktsprost Elis Palmquist 1905-1975 Karin Palmquist 1908-1984	lavbeväxt	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten	
	3/1	1913	Liten låg gravvård med nersänkt förgylld text	Trotjänarinnan Johanna Pettersdotter Från Valared 18/6 1838-9/12 1913	lavebeväxt	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten	
	11-12/1		Hiög rest svart sten med dekorativt utformad överdel, dekor i form av kors omgivet av blommor och blad. Upphöjd text. På nederdelen en uppslagen bok med texten "Vila i frid". Liten gravplatta nedanför	Hemmansägare Rikard Andersson 1854-1931 Josefina Andersson 1865-1946 Rönneåsen Vila i frid Evald Rönnermark 1903-1988			

Foto	Nr/Kvar-ter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärd	Lämplig att åter användas
	32-34/1		Hög sten med polerad framsida, dekor i form av ett kors omgivet av bladverk och slingrande ornament i jugendstil, nersänkt text	Fabrikören C.L. Josefssons familjegrav			
	47-49/1		Hög spetsig sten med svart polerad framsida, dekor i form av kors med eklöv upptill, tro, hopp och kärlek nertill på sockeln, nersänkt förgylld text	Kyrkvärden Karl Jansson 1869-1950 Hanna 1880-1916 Rearesered Jer.Kl.3k.22v. Dottern Judith 1905-1936 Sv. Ps. 432:2			

Bilaga 2. Gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde, grad I.

Foto	Nr/Kvar-ter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärd	Lämplig att åter användas
	50-52/1	1900-1910	Hög polerad sten med svart oval och rektangulär textplatta, nersänkt förgylld text	Kyrkoherden C.A.W Nordlander 7/12 1851-6/3 1910 och hans maka Selma Lovisa f. Salomonsson 29/7 1862-12/12 1900 Tillgifna Pastoratsbor reste vården			
	56-58/1		Grusgrav med gjutjärnsstaket. Fyrkantig låg gravvård med två inskriptioner i brevid varandra med svart ram runt; blomslinga emellan, och underst, upphöjd text	Otto Larsson 1824-1914 hans maka Kristina 1839-1886 Vidof Ottosson 1837-1901 Hans maka Emmi 1862-1931			
	59-61/1	1890-tal	Medelhög sten med stjärnformad överdel, dekor i form av liljeornament, bladverk och band i olika former, svart polerad textplatta med nersänkt text	Kyrkovärden G.B Svensson 1849-1896 o.h.h. Albertina 1849-1899 Från Gärdet			

Foto	Nr/Kvarter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärd	Lämplig att åter användas
	74-76/1		Pampig grusgrav med gjutjärnsstaket, hög obelisk-liknande svart polerad sten, nersänkt förgylld text	Ledamoten av Riksdagens första kammare RVO Johan Johansson Från Valered 2/7 1850 -8/4 1915 hans maka Wilhelmina Natalia f. Igelström 10/6 1861 - 4/7 1941 Dottern Elin Almna 4/11 1888-17/11 1913			
	77-79/1		Grusgrav med smidesstaket Svart polerad sten med ett hjulkors upptill med korset dekorerat med blommor nersänkt text.	J.A. Igelströms familjegrav			
	86-88/1		Hög sten med grovhuggna sidor, ena sidan snedhuggen och dekorerad med ekblad Nersänkt förgylld text	Kyrkovärden H. Ludvig Gustafsson 1855- 1927 Hustrun Hanna Lovisa 1864-1941 Sonen Filip 1897-1979 Holmarp			

Bilaga 2. Gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde, grad I.

Foto	Nr/Kvar-ter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärd	Lämplig att åter användas
	92/1		Liten gravvård som tidigare haft ett marmorkors upptill. Vit marmor platta med en ram runt av grovhuggen granit med dekor i form av bladverk. Obelisk på hög sockel med svart polerad framsida, textplatta på sockeln, nersänkt text	Enkefru fältprostinnan Johanna Helena Bjursten			
	93-95/1			Kontraktsposten Kyrkoherden i Hössna Anders Essén 11/11 1801-30/6 1875 och hans maka Ingegerd Elisabeth Född Bjursten 23/8 21/5 1906			
	99-101/1		Tre kalkstensgrav vårdar omgivna av pollare med kedjor, längst mot söder, en gravvård i form av ett kors, de två andra har spetsiga överdelar, nersänkt text	Här är nedlagd o lifstiden överste lieutenanten af kungl. Orden Torger Mauritz Schotte född 1780 död 1860. -----Här gömmes stoftet av Lieutnanten och riddaren av kungl. Svärdsorden T. M Schottes älskade kära maka Wälborna fru Elisabeth Augusta Schotte fördd Ridderstam Efter mycken pröfning i tiden Han vinner hafver no friden --Här hvilat stoftet av i lifstiden Konungens trojänare i Lieutnantens vid kongl. Efsborgs regemente Th. Ax. Aug. Schotte född d. 14 sept.1817 Död 20 juli 1841 Han var så glad och lefnadsfrisk till sinne men dock så redbar, ädel och så god som i sitt kall så duglig derfor finns i så många vänners bröst hans minne stod s			

Foto	Nr/Kvar- ter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärd	Lämplig att åter användas
	102-104/1	1910- tal	Hög gravvård med grovhuggna sidor och svart polerad framsida, nersänkt förgylld text	<p>Fabrikören Gustaf Lundin 7/6 1836-14/3 1916 och hans maka Maria Greta 5/1 1835 -18/10 1914 Dottern Sally Regina 7/9 1885- 17/5 1912</p>			
	3-5/2		Hög grovhuggen sten med slät inskriptionstavla med nersänkt förgylld text, dekor i form av en mantel i relief draperad på överstycket	<p>Till minne af Maria Magdalena Johansson född Marklund från Önnarp 1/8 1851-23/8 1910 Sv. Ps 391 Direktören Edvard Johans- son 4/3 1865-29/10</p>			

Bilaga 2. Gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde, grad I.

Foto	Nr/Kvar-ter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärd	Lämplig att åter användas
	7/3		Gjutjärnskors med trekantig inskriptionstavla under	Här hvila hemmansegaren Sven Hansson i Seleberg Född 26/12 1769 Död 6/3 1841 Minnet af tacksamma barn			
	16-17/4		Grusgrav med smidesstaket, medelhög grovhuggen grå sten med oval svart polerad inskriptionstavla, nersänkt förfylld text	Gottfrid Josefsson 1866-1946 Hilda Josefsson Född Axell 1879-1990			
	23/5		Hög rest sten med dekorativt urformat krön med blommor i vas som dekor, samt kors med pelare och draperier längst ner på sockel, svart polerad textplatta med upphöjd text	Kyrkvärden Albin Johansson 16/1 1872-11/3 1964 Hustrun Hilma Johansson 14/5 1877-20/12 1931 Gärdet Familjgrav Sonen Bertil Johansson 25/12 1908 -2/9 1992			

Foto	Nr/Kvar- ter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärd	Lämplig att åter användas
	36./5		Hög obeliskliknande sten med svart polerad framsida, dekor i form av ett kors, nersänkt förgylld text	Kommunalförande Anders Johansson 1819-1881 Hans maka Maria född Ståhl 1824- 1878			
	1./6		Liggande stenhäll med rabatter på sidorna, dekor i form av en luta, text i relief	Kantorn och folkskoläraren Martin Sandgren 4/1 1884-9/7 1966 Sally Sandgren 26/8 1891-24/2 1976			
	37./6		Gjutjärnskors på låg sockel av granit, dekor i form av fyrpass och, änglar	Bogrens familjegrav			

Bilaga 2. Gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde, grad I.

Foto	Nr/Kvar-ter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärd	Lämplig att åter användas
	40./6		Hög rest toppig sten på hög sockel, svart polerad framsida, nersänkt förgylld text	Hemmansägaren Anders Johansson 14/ okt. 1890-12 dec. 1906 och hans maka Johanna Johansson Född Stahl 13 April 1828- 8 juni 1899	Lavbeväxt	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten	
	43./6		Hög rest toppig sten på hög sockel, svart polerad framsida, nersänkt förgylld text	F. sergeanten mm. S.Risell Och dess maka Carolina Rödlunds familjegrav	Lavbeväxt	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten	

Foto	Nr/Kvar-ter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärd	Lämplig att åter användas
	48 /6		Hög rest natursten med skrovlig baksida och slät framsida, osynlig text	Gustaf Johansson 1823-05-05 - 1902-10-21 Gift med Lotta Johansson född 1825 död 1906-11-04 Grubbäcken			
	1./11		Grusgrav med smidesstaket runt. Liten liggande sten	Ludwig von Braun 1740-1805 Familjegrav			

Bilaga 3. Gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde, grad II.

Foto	Nr/Kvarter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärd	Lämplig att åter användas
	6-7/1		Hög obeliskliknande sten med oval svart polerad textplatta, nersänkt förgylld text, liggande gravvård nedanför	Johan Johansson familjgrav Anna 1895- 1988 Signe 1887-1987 Märta 1904-1994			
	9-10./1	1930-40-tal	Medelhög grå sten med rundad överdel, dekor i form av "strålar" och kors. Inramad svart inskriptionstavla med nersänkt förgylld text	Hemmansägaren Ludvig Rundqvist 1855-1935 och hans maka Amanda 1864-1940 Härnermad			
	22-24/1		Hög svart polerad sten med avrundad upptill, dekor i form av en blomkrans, nersänkt förgylld text	Joel Anderssons familjegrav Hägnen			Ja

Foto	Nr/Kvar-ter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärd	Lämplig att åter användas
	41-43/1	1910-tal	Hög spetsig sten med dekor i form av ett kors omgivet av bladverk, nersänkt förgylld text	Josef Isaksson 15/9 1826 - 23/3 1907 Hus-trun Anna Kajsa 2/6 1828- 29/8 1910	lavbeväxt	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten	
	44-46/1	1910-tal	Låg sten med svängd överdel. Dekor i form av stiliserade blommor på sidorna och kors med två stjärnor. Upphöjd text på svart polerad sten	Makarna Karl och Almina Pettersson 1842-1919 1845-1918 Gärdet			
	68-70/1		Hög polerad sten med grovhuggna sidor, svart oval textplatta. Nersänkt förgylld text, dekor i form av ett kors	Hemmansägaren Fredrik Filipsson 1816 10/6- 1882 31/7 Hans hustru Charlotta f.Kallén 1823 24/9 - 1899 26/5 och dotter Hilma Filipsson 1846 24/12 - 1918 1/5 Från Gärdet			

Bilaga 3. Gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde, grad II.

Foto	Nr/Kvarter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärd	Lämplig att åter användas
	89-91/1		Medelhög sten med oregelbunden form upp till svart polerad textplatta på framsidan, dekor i form av en stiliserad oljelampa, upphöjd polerad text	Herman Kvist 31/8 1860 -29/3 1930 Augusta 31/12 1864-19/6 1929 Tage Bror Kvist 22/2 1906- 26/12 1921			
	1./2		Hög svart sten med polerad framsida., spetsigt avslut upptill, dekor i form av en strålande sol och ankare med kors och blommor nertill - tro hopp och kärlek . Nersänkt förgylld text	Martin Karlsson Fr. Kinnared Stom 19/2 1895 - 9/12 1915 Gömd men inte glömd			Ja
	7./2		Medelhög grå sten med rundad överdel, dekor i form av en drapering upptill samt ett kors som står på inskriptionstavlan som är utformad som ett altare, nersänkt text	Joh.L. Josefsson Familjegrav Hjortåsen Johan 1861-1930 Augusta 1871-1942 Greta 1911-2009			
	9./2		Grusgrav med stenram, två kulor i hörnen, medelhög gravvård med pelare som bär upp en överbyggnad som pryds en uppgående sol., upphöjd text på en polerad svart platta, liten gravplatta framför	Hemmansägare P.G. Karlsson 1847- 1931 Hustrun Augusta Fredrika 1852-1934 Kinnared Stom Ellen Karlsson 19/3-1890 22/7 1971 Kinnared stom			

Foto	Nr/Kvar-ter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärd	Lämplig att åter användas
	11./2		Gravvård i form av ett svart polerat kors med solbakom, upphöjd text	1 Kor. 15:57 Theodor Carlsson 29/10 1866-11/11 1950 Hustrun Alma Carlsson 28/10 1865 -20/7 1936			
	13A/2		Grusgrav med stenram, medelhög gravvård med pelare som bär upp ett överstycke som är prytt med slingrande blad och ett kors, upphöjd text, liten gravplatta framför	Ivar Ragnar Familjegrav Ivar Edit Dottern Ingrid Sonen Nils			
	17./2		Grusgrav med stenram, medelhög fyrkantig gravvård, dekor i form av blomma upphöjd text, liten gravplatta framför	Torsten Johansson 12/11 1893- 17/6 1937 Artur Johansson 7/11 1890 -11/4 1965 Martin Johansson 18/9 1911 - 3/7 1994			
	23./2		Grusgrav med stenram, Låg avlång gravvård, upphöjd text	J.A. Jakobsson 1840-1920 Sofia Jakobsson 1832-1921			
	12-13/4		Grusgrav med stenram, låg avlång oregelbunden sten med nersänkt text	Fanjunkaren och svärdsmanen Nils Johansson 1830-1919 Hans maka Fredrika Eugenia			

Bilaga 3. Gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde, grad II.

Foto	Nr/Kvar-ter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärd	Lämplig att åter användas
	37./4		Låg kvadratisk sten med svart framsida, dekor i form av kors med slingrande blad	Styckjunkaren L Ödman 1865-1936	lavbeväxt	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten	
	3-4./5		Tre gravvårdar, en hög, en låg och en liggande. Den höga har spetsigt avslut, polerad svart framsida, nersänkt förgylld text. Den låga har svängd överdel upphöjd text, dekor i form av ett hjulkors, den liggande stenen i mitten har dekor i form av en sol.	Här vila J.Samuelsson 4/10 1826- 5/4 1910 Och hans maka Eva Lotta 30/1 1832 -16/11 1876 Fr.Kinnared - Här vilar hemmansägaren Herman Stormberg 9/10 1868 - 22/7 1940 H:H Carolina Johanna 5/4 1871-7/6 1964 Björstorp Kyrkvården Jenny Stomberg 1900-1976 Gertrud Stomberg 1903-2004			
	10./5		Hög rest grovhuggen rödaktig sten med polerad framsida, nersänkt förgylld text	Här vilar soldat Alf maka och barn			
	15./5		Hög rest spetsig gråaktig polerad sten, nersänkt förgylld text	C-A Wallin 1851-1926 Hans maka Matilda Kristina 1844-1911 Barnen reste stenen 1928			

Foto	Nr/Kvarter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärd	Lämplig att åter användas
	16-17/5		Hög rest spetsig gråaktig sten, nersänkt förgylld text	Här hvilar A.G Lundin fr Björket 1838- 1909 Hans maka Karolina 1838-1911	lavbeväxt	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten	
	43/5		Grusgrav med stenram, hög rest sten med rundad överdel, dekor i form av ett kors, nersänkt förgylld text	Svante Brundin 18 1/6 42- 19 31/12 42 Eva Kristina Brundin 18 4/10 39 - 19 4/11 23 Vi veta att vår förlössare lever			
	46/5		Hög toppig rest sten på hög sockel, dekor i form av ett kors, nersänkt förgylld text	Johannes Larsson 1814-1872 Hustrun Eva f. Svendsdotter 1817-1873 Barnen Engela 1843-1857 Olivia 1848-1857 Johan 1859-1888 Björstorp			

Bilaga 3. Gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde, grad II.

Foto	Nr/Kvarter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärd	Lämplig att åter användas
	49/5		Hög rest sten med dekorativt utformad krön, rik försänkt dekor med blommor i vas, svart polerad textplatta med försänkt text	A. Ruckman Krokstorp 23/4 1839 3/2 1909 Och hans maka Matilda 23/11 1839-8/1 1927	lavbeväxt	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten	
	39/6	1890	Liten rest toppig sten med nersänkt text	Här hvilar min älskade maka Frida Nilsson 1/3 1869 -21/12 1894S. 344:2			
	54/6		Låg grå polerad sten med svängd överdel dekorerad med en stjärna, nersänkt text	Till minne av soldaten Johan Snäll Fr. Kinnared 1835-1915 Och hans maka Maria Sofia Född Svenningsdotter 1833-1911			

Foto	Nr/Kvar- ter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärd	Lämplig att åter användas
	16/7		Låg rödaktig kvadratisk sten med dekor i form av slingrande bladverk, nersänkt röd text	Lärarinnan Anna Skoglund 9 Maj 1881 - 20 juni 1958	lavbeväxt	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten	

Bilaga 4. Relevanta lagtexter

Utdrag ur Lag (1988:950) om kulturminnen m. m.

1 kap. Inledande bestämmelser

1 § Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö.

Ansvar för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete skall se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas.

4 kap. Kyrkliga kulturminnen

Kyrkobyggnader och kyrkotomter

3 § Kyrkobyggnader som är uppförda och kyrkotomter som har tillkommit före utgången av år 1939 får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen.

I fråga om en kyrkobyggnad krävs alltid tillstånd för rivning, flyttning eller ombyggnad av byggnaden liksom för ingrepp i eller ändring av dess exteriör och interiör med dess fasta inredning och konstnärliga utsmyckning samt för ändring av dess färgsättning.

I fråga om en kyrkotomt krävs alltid tillstånd för utvidgning av tomten samt för uppförande eller väsentlig ändring av byggnader, murar, portaler eller andra fasta anordningar på tomten.

Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs. Lag (1995:560).

Kyrkliga inventarier

6 § Inventarier av kulturhistoriskt värde, som hör till kyrkobyggnad eller annan kyrklig byggnad, kyrkotomt eller begravningsplats, skall förvaras och vårdas väl. Lag (1999:304).

9 § I fråga om ett föremål i förteckningen, som inte ägs av någon enskild person eller släkt, krävs tillstånd från länsstyrelsen

1. för att avyttra det,
2. för att avföra det från förteckningen,
3. för att reparera eller ändra det, eller

4. för att flytta det från den plats där det sedan gammalt hör hemma.

Länsstyrelsen får, i fråga om första stycket 3 och 4, ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder åtgärden. Villkoren får avse hur åtgärden skall utföras samt den dokumentation som behövs.

Tillstånd krävs inte för mera obetydliga reparationer. Sådana reparationer får inte utföras så, att föremålets kulturhistoriska värde minskas. Lag (1999:304).

10 § Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet får besikta kyrkliga inventarier.

Länsstyrelsen får också besluta att ett föremål skall tas upp i förteckningen.

Om det finns allvarig fara för att ett föremål skadas, får länsstyrelsen tills vidare ta hand om det eller vidta någon annan nödvändig åtgärd för att skydda eller vårda det. Innan en sådan åtgärd vidtas, skall samråd ske med stiftet och, om föremålet ägs av någon enskild, med denne. Lag (1999:304).

Begravningsplatser

11 § I värden av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas.

12 § Begravningsplatser enligt detta kapitel är sådana områden eller utrymmen som avses i 1 kap. 1 § begravningslagen (1990:1144).

Bestämmelserna om begravningsplatser omfattar också sådana byggnader på begravningsplatsen som inte är kyrkobyggnader samt fasta anordningar såsom murar och portaler. Lag (1990:1146).

13 § I fråga om en begravningsplats som anlagts före utgången av år 1939 krävs tillstånd av länsstyrelsen

1. för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen,
2. för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning.

Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs. Lag (1999:304).

14 § Om Riksantikvarieämbetet beslutar det, skall bestämmelserna i 13 § tillämpas också i fråga om en begravningsplats som tillkommit efter utgången av år 1939, om begravningsplatsen ligger invid en kyrkobyggnad som uppförts dessförinnan eller är märklig genom sitt kulturhistoriska värde.

15 § Om det på en begravningsplats eller i en byggnad på en begravningsplats som ägs och förvaltas av en borgerlig kommun finns föremål av kulturhistoriskt värde, tillämpas bestämmelserna i 6, 7, 9 och 10 §§ också på sådana föremål. Kommunen skall därvid ansvara för förteckningen samt förvaringen och vården av föremålen. I stället för vad som sägs i 7 § skall i förteckningen anges om ett föremål ägs eller förvaltas av någon annan än kommunen.

Beredskapsförberedelser

15 a § Svenska kyrkan och dess organisatoriska delar skall vidta de beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena. Lag (1999:942).

Ersättning till Svenska kyrkan

16 § Svenska kyrkan har rätt till viss ersättning av staten för kulturhistoriskt motiverade kostnader i samband med vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena. Svenska kyrkan beslutar om fördelning av ersättningen mellan stiftet. Stiftet beslutar om fördelning inom sitt område.

Riksantikvarieämbetet skall ges tillfälle att yttra sig över fördelningen i landet. Länsstyrelsen skall ges tillfälle att yttra sig över fördelningen i länet. Lag (1999:304).

Ingripande för att åstadkomma rättelse

17 § Länsstyrelsen får förelägga den som är ansvarig för förvaltningen av ett kyrkligt kulturminne att vidta rättelse eller avbryta pågående åtgärder för att säkerställa efterlevnaden av föreskrifter och beslut enligt detta kapitel. Ett sådant föreläggande får förenas med vite. I de fall som avses i första stycket får länsstyrelsen i stället hos kronofogdemyndigheten begära särskild handräckning enligt lagen (1990:746) om betalningsföreläggande och handräckning mot den som ansvarar för förvaltningen av ett kyrkligt kulturminne. Lag (1999:304).

Utdrag ur Förordning (1988:1188) om kulturminnen m.m.

Kyrkliga kulturminnen

19 § Till kyrkliga inventarier som avses i 4 kap. 6 § lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. hör bl.a. äldre skrudar, rökelsekar, kärl, böcker, altartavlor, kors och krucifix, dopfuntar, andra målningar och konstarbeten, avlatsskrin, förvaringskistor, fattigbössor, ljuskronor och ljusstakar, epitafier, vapensköldar, banér, sorgfanor, vapen, rustningar, votivskepp, kyrkklockor, musikinstrument samt vissa äldre gravvårdar.

22 § Närmare föreskrifter för verkställigheten av 4 kap. lagen (1988:950) om kulturminnen m. m. meddelas av riksantikvarieämbetet.

Utdrag ur Begravningslag (1990:1144)

1 kap. Definitioner

1 § I denna lag avses med

- begravningsverksamhet: de olika åtgärder som har direkt samband med förvaltningen av allmänna begravningsplatser,
- församling: församling eller kyrklig samfällighet inom Svenska kyrkan,
- huvudman: församling inom Svenska kyrkan eller kommun som skall anordna och hålla allmänna begravningsplatser för dem som är folkbokförda inom ett visst geografiskt avgränsat förvaltningsområde,
- begravningsplatser: områden eller utrymmen som är behörigen anordnade för förvaring av avlidnas stoft eller aska och som har tagits i anspråk för detta ändamål, främst kyrkogårdar eller andra gravområden, minneslundar, kolumbarier eller urnmurar,
- allmänna begravningsplatser: sådana begravningsplatser som är anordnade av församlingar, av kommuner eller annars av det allmänna,
- enskilda begravningsplatser: andra begravningsplatser än allmänna,
- gravrätt: den rätt som uppkommer när en bestämd gravplats på en allmän begravningsplats upplåts av den som förvaltar begravningsplatsen till någon för gravsättning,
- kremering: förbränning av stoftet efter en avliden person,
- gravsättning: placering av stoft eller aska inom en bestämd gravplats och placering eller utströende av aska i minneslund eller på någon annan plats än begravningsplats,

- gravanordningar: gravvårdar och andra gravöverbyggnader, stenramar, staket eller andra liknande anordningar på en gravplats. Lag (1999:306).

2 kap. Begravningsplatser

Gravkarta, gravbok, gravregister

5 § För varje allmän begravningsplats skall upprättas en gravkarta och föras gravbok eller gravregister enligt föreskrifter som meddelas av regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer.

7 kap. Gravrätt

Utövande av gravrätt m. m.

1 § Gravrätten får utövas bara av den som i gravboken eller gravregistret är antecknad som innehavare av gravrätten.

När gravrättsinnehavaren har avlidit, får dock den som ordnar med gravsättningen utöva de befogenheter som tillkommer en gravrättsinnehavare och som har samband med gravsättningen av den avlidne.

2 § Gravrätten får inte pantsättas eller utmätas.

Gravrättsinnehavarens ansvar för gravplatsen

3 § Innehavaren av gravrätten skall hålla gravplatsen i ordnat och värdigt skick.

Upplåtelse av gravrätt

4 § En gravrätt får upplåtas till en juridisk person bara om det finns särskilda skäl för det.

5 § En gravrätt får upplåtas för viss tid, minst 15 och högst 50 år, eller för alltid.

Upplåtelse för alltid gäller bara så länge gravplatsen utgör en del av en allmän begravningsplats.

6 § Om någon upplåtelse inte har bestämts, varar upplåtelsen i 25 år.

7 § Upplåtaren skall utfärda gravbrev till bevis om att gravrätten upplåtits.

Förnyelse av upplåtelse

9 § När upplåtelseiden för gravrätten går ut, har gravrättsinnehavaren rätt till en ny upplåtelse, om

-- gravplatsen är väl vårdad,

-- upplåtelsen inte medför något synnerligt men för begravningsplatsens ändamålsenliga ordnande och skötsel, och

-- gravrättsinnehavaren dessförinnan har anmält att han vill få upplåtelsen förnyad.

10 § I god tid innan upplåtelseiden går ut skall upplåtaren underrätta gravrättsinnehavaren om förutsättningarna för en ny upplåtelse.

Gravanordningar m. m.

25 § Gravplatsen får förses med gravanordning, om det inte strider mot vad som är avsett att gälla för den del av begravningsplatsen där gravplatsen är belägen.

26 § Gravrättsinnehavaren bestämmer gravanordningens utseende och beskaffenhet. Detsamma gäller gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren får dock besluta de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt som är nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur.

27 § Innan en gravanordning sätts upp, skall upplåtaren pröva om den är sådan att den kan tillåtas.

28 § När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande.

Medgivande skall lämnas, om det inte finns risk för att man förfar med gravanordningen på ett ovärdigt sätt.

29 § Gravanordningar får inte pantsättas eller utmätas.

Ändringar på gravplatsen

30 § Upplåtaren får göra ändringar på gravplatsen bara om gravrättsinnehavaren medger det.

Ändringar som är nödvändiga för att tillgodose kraven på miljöskydd, hälsoskydd och arbetarskydd får dock genomföras, även om gravrättsinnehavaren motsätter sig ändringen.

31 § Om skador måste förebyggas, har upplåtaren rätt att genast genomföra nödvändiga åtgärder på gravplatsen. Gravrättsinnehavaren skall snarast därefter underrättas om åtgärderna.

Gravrättens upphörande

32 § Gravrätten upphör när upplåtelseiden går ut, när gravrätten återlämnas till upplåtaren, när den förverkas enligt 33 § och när den förklaras ha upphört enligt 34 §.

33 § Upplåtaren får förklara gravrätten förverkad, om gravplatsen är uppenbart vanvårdad och gravrättsinnehavaren inte avhjälpert vanvården inom ett år efter

det att han har delgetts föreläggande om att sätta gravplatsen i stånd. Föreläggandet skall innehålla upplysning om att gravrätten kan förverkas. En gravrätt får inte förverkas, om det är en myndighet som svarar för gravplatsens vård och underhåll.

34 § Om en allmän begravningsplats helt eller delvis läggs ned eller om det skulle medföra synnerligt men för en begravningsplats ändamålsenliga ordnande och skötsel att ha kvar gravrätter på platsen, får länsstyrelsen besluta att de gravrätter som berörs skall flyttas över till andra platser. Om det inte är möjligt eller om ingen rättsinnehavare begär att få behålla gravrätten, får länsstyrelsen i stället besluta att rätten skall upphöra.

35 § När gravrätten har upphört, gäller om gravanordningar vad som föreskrivs i 28 §.

36 § Det som gravrättsinnehavaren inte har fört bort från gravplatsen inom sex månader efter gravrättens upphörande tillfaller upplåtaren. Om det har uppstått tvist om bortförandet, räknas tiden från tvistens slutliga avgörande.

37 § Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på gravplatsen.

Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats.

Utdrag ur Begravningsförordning (1990:1147)

Gravkarta

3 § På en gravkarta skall med nummer anges samtliga gravplatser inom begravningsplatsen. Äldre gravplatser anges därvid så fullständigt som möjligt. Om det finns en minneslund på begravningsplatsen, skall också den anges.

Utdrag ur Miljöbalk (1998:808)

1 kap. Miljöbalkens mål och tillämpningsområde

1 § Bestämmelserna i denna balk syftar till att främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och

kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö. En sådan utveckling bygger på insikten att naturen har ett skyddsvärde och att människans rätt att förändra och bruka naturen är förenad med ett ansvar för att förvalta naturen väl.

Miljöbalken skall tillämpas så att

1. människors hälsa och miljön skyddas mot skador och olägenheter oavsett om dessa orsakas av föroreningar eller annan påverkan,
2. värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas,
3. den biologiska mångfalden bevaras,
4. mark, vatten och fysisk miljö i övrigt används så att en från ekologisk, social, kulturell och samhällsekonomisk synpunkt långsiktigt god hushållning tryggas, och
5. återanvändning och återvinning liksom annan hushållning med material, råvaror och energi främjas så att ett kretslopp uppnås.

7 kap. Skydd av områden

Biotopskyddsområde

11 § Regeringen får i fråga om små mark- eller vattenområden som på grund av sina särskilda egenskaper är värdefulla livsmiljöer för hotade djur- eller växtarter eller som annars är särskilt skyddsvärda meddela föreskrifter om

1. att samtliga lätt igenkännbara områden av ett visst slag i landet eller i en del av landet ska utgöra biotopskyddsområden, och
2. att en myndighet eller kommun i det enskilda fallet får besluta att ett område ska utgöra ett biotopskyddsområde.

Inom ett biotopskyddsområde får man inte bedriva en verksamhet eller vidta en åtgärd som kan skada naturmiljön. Om det finns särskilda skäl, får dispens från förbudet ges i det enskilda fallet. En fråga om dispens ska prövas av den myndighet som regeringen bestämmer, om dispensen avser ett område enligt första stycket 1, och i andra fall av den myndighet eller kommun som har bildat biotopskyddsområdet.

De åtgärder som behövs för att vårda ett biotopskyddsområde får vidtas av kommunen, om den har bildat området, och i fråga om andra områden av den myndighet som regeringen bestämmer. Innan en åtgärd vidtas ska den som äger eller har särskild rätt till området underrättas särskilt.

Ett beslut som avses i första stycket 2 ska gälla omedelbart även om det överklagas. Lag (2009:1322).

Förordning (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m. m.

Allmänna bestämmelser

Biotopskyddsområde

5 § Sådana mark- eller vattenområden som anges i bilaga 1 utgör biotopskyddsområden enligt 7 kap. 11 § första stycket 1 miljöbalken.

Länsstyrelsen prövar frågor om dispens enligt 7 kap. 11 § andra stycket miljöbalken som avser sådana biotopskyddsområden.

Länsstyrelsen får besluta om de åtgärder som behövs för att vårda områdena. Förordning (2009:1328).

Bilaga 1

Biotopskyddsområden som avses i 5 §

1. Allé

Lövträd planterade i en enkel eller dubbel rad som består av minst fem träd längs en väg eller det som tidigare utgjort en väg eller i ett i övrigt öppet landskap. Träden ska till övervägande del utgöras av vuxna träd.

4. Pilevall

Hamlade pilar i en rad som består av antingen

a) minst fem träd med ett inbördes avstånd av högst 100 meter i en i övrigt öppen jordbruksmark eller invid en väg där marken mellan pilträden är plan eller upphöjd till en vall, eller

b) minst tre träd, om vällen är väl utbildad, mer än 0,5 meter hög och två meter bred.

Biotopen omfattar trädradens längd med den bredd den vidaste trädkronans projektion på marken utgör. Om vällen är bredare än trädkronornas projektion på marken, omfattar biotopen vällen i sin helhet.

6. Stenmur i jordbruksmark

En uppbyggnad av på varandra lagda stenar som har en tydlig, långsträckt utformning i naturen och som har eller har haft hägnadsfunktion eller som funktion att avgränsa jordbruksskiften eller någon annan funktion.

Utdrag ur Plan- och bygglag (1987:10)

8 kap. Bygglov, rivningslov och marklov

2 § I fråga om andra anläggningar än byggnader krävs bygglov för att

9. anordna begravningsplatser, och

10. väsentligt ändra anläggningar som avses i 1–9.

